

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

KNUD HANSEN . CARL IVERSEN 1956 HAMPMANN

REDAKTØR: POUL MILHØJ

*

1956

94. BIND . 4. HEFTE

*

INDHOLD:

	Side
KUNNA ØKONOMISKE TEORIER KOMPLETTERES? <i>Av Johan Åkerman</i>	153
AF ET FORHENVÆRENDE MONOPOLS SAGA — DEN KGL. GRØNLANDSKE HANDEL 1950-55 <i>Af Ebbe Groes</i>	162
NOGLE SOCIOLOGISKE PROBLEMER. <i>Af Kaare Svalastoga</i>	181
NOGLE BEMÆRKNINGER OM DEFINITIONEN AF SKATTEPLIGTIG INDKOMST. <i>Af Kjeld Philip</i>	207
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	217

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
KØBENHAVN . MCMLVI

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK
AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.

45 filialer i København og omegn - 57 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

KUNNA EKONOMISKA TEORIER KOMPLETTERAS?¹

Av JOHAN ÅKERMAN²

DET talas ofta som en självskriven sak om de ekonomiska teoriernas »förfining« i form av kompletteringar, påbyggnader, på ett givet system. Men om man granskar vår vetenskaps tvåhundraåriga historia, faller det i ögonen, att utvecklingen tar form av nya frågeställningar, alltså icke kontinuitet. Endast den engelsk-klassiska linjen Ricardo-Marshall-Keynes kan sägas under lång tid följa samma metodologiska spår, men till och med denna tradition visar så starka växlingar, att man knappast kan betrakta senare teori som förfining eller komplettering av tidigare framställd problematik. I själva verket är det ju så, att vetenskapens framsteg brukar ske i form av språngvisa ändringar, innebärande brott med tidigare betraktelsesätt. De senaste hundra årens idéutveckling i fysik och kemi, historia och politisk vetenskap äro talande exempel.

Emellertid kan man inom vissa delar av den ekonomiska teorien tala om kontinuitet i utvecklingen. Jag tänker på monopolteoriens framsteg från Cournot till Zeuthen och Schneider och den internationella handels och de internationella kapitalöverflyttningarnas teori från Ricardo till Ohlin och Iversen. Men det är att märka, att monopolteorien gäller *företagets* planer och den internationella teorien avser den politik, som föres av ett land betraktat som en företagsenhet. Går man till makroteorien finner man skilda system, som tillmäta olika grupper olika vikt och betydelse. Sammanställ Adam Smith och Marx, Walras och Böhm-Bawerk, Fisher och Schumpeter, och man ser, att kontinuitet och förfining inte karakteriserar utvecklingen av de allmänna socialekonomiska teorierna.

Tre exempel från nutida försök att syntetisera skilda ekonomiska teorier äro av intresse. Haberlers »Prosperity and Depression« har under ett kvartsekel varit den mest lästa sammanställningen av de viktigaste konjunktur-

1. Föreläsning i Socialökonomisk Samfund den 22. maj 1956.

2. Professor ved Lunds universitet.

teorierna, men många ha numera kommit till insikt om det problematiska i en sådan summering av teorier med helt olikartade kunskapsteoretiska premisser. Haberler har ju velat sammanslå förklaringar av en faktisk makroprocess och en kalkylmodell för full sysselsättning, d. v. s. en historisk rekonstruktion och en funktionell problematik. Och om man endast stannar vid det första slaget av konjunkturteorier finner man en mycket heterogen församling: monokausala och kombinerade tydningar; institutionella förhållanden, dels uppfattade som premisser, dels betraktade som »orsaker«. Den verkliga grunden till att Haberlers i många avseenden förträffliga arbete numera övergivits ligger i dess utgångspunkt — att teorier kunna kompletteras och sålunda framställas som en modern syntes av de mest växlande, äldre och nyare, tydningar.

Lika upplysande är den ibland framställda tesen att man bör söka sammanslå Keynes makrostatiska teori med Schumpeters evolutionsteori — man skulle då ha nått fram till en »alltidgiltig, dynamisk problemställning«. Men ett sådant krav innebär, att man skall gå i två motsatta riktningar på en gång. Det är just i detta sammanhang av intresse att studera det av Kurihara nyligen utgivna samlingsverket »Post-Keynesian Economics« ty de i boken ingående uppsatserna visa, att man måste hålla sig inom den givna teoriens ram, såvida man önskar »förfining« av ett system. Ett nytt sätt att ställa frågorna är utesluten.

Slutligen bör vi taga upp Milton Friedmans för den traditionella uppfattningen om »kompletteringen« karakteristiska och logiskt framställda tanke, att en teoris förutsättningar äro ligkiltiga för teoriens relevans — bara en riktig förutsägelse grundad på teorien i fråga skulle ge upplysning om den är rätt eller fel. Jag tror att de flesta, som ej ha något emot »komplettering och förfining« dock taga avstånd från Friedmans »positive economics«, vars grundtes är den nyssnämnda. Dock är det Friedman som är konsekvent, ty om man accepterar kompletteringen, så måste man just säga, att teoriens institutionella premisser äro ligkiltiga. Då måste man föreställa sig att en teori som passar högkonjunktur i ett förindustriellt liberalt samhälle också kan tyda depression i ett högindustrielliserat, planliberalt samhälle. Om nu teorien tillämpas och slår fel — ja, då men först då, får man enligt Friedman upplysning om att teorien var irrelevant. Naturligtvis är det ej svårt att kritisera denna uppfattning. För det första är det uppenbart, att en teori, som skall kunna förstå och förutse händelseförloppet och därför kunna användas för praktisk politik, måste fotas på de gällande förhållandena — avseende privat handlingsfrihet och statskontroll, näringslivets struktur och den aktuella konjunkturfasen. De svåraste felen i den ekonomiska politiken ha ju just gjorts, då man tillämpat »alltidgiltiga principer« på ett specifikt fall, som borde ha beaktats: så före 1929 års amerikanska kris, då man på basen av kvantitetsteorien upphöjde pris-

nivåns konstans till ensamt gällande norm, så 1946 vid den svenska kronans appreciering, då man bortsåg från de föreliggande politiska och ekonomiska premisserna. För det andra kan det rent principiellt sägas, att en teori kan slå rätt av en *slump*, om den tillämpas i den ekonomiska politiken, utan att dess premisser verkligen voro relevanta. Vi veta för litet om makroprocesserna och dessa störas alltför ofta av exogena chocker för att vi skulle ha rätt att utesluta denna möjlighet.

Vår slutsats av ovanstående överbåganden blir nu den, att man måste känna till en teoris institutionella och metodologiska premisser för att kunna ställa den i förhållande till andra teorier. Därmed är komplettering och förfining ett problem, som kanske i vissa fall kan lösas och föra till framsteg men som alldeles icke får uppfattas som naturliga modifikationer under den ekonomiska vetenskapens utveckling. Varje samhällsekonometriskt system av betydelse kan liknas vid ett träd — det har slagit rot på en viss plats och man kan kanske ympa grenar från andra träd på dess stam, men resultaten bli sällan viktiga genom sådana »kompletteringar».

Därmed har jag ingalunda sagt, att det skulle vara olämpligt att sammanställa och jämföra skilda »approaches» — tvärt om, en sådan metod är ofta den bästa, om man vill nå en djupare inblick och söka frigöra sig från överförenklade och ensidiga aspekter. Men det är skillnad på sammanställning och syntes, komparativ premissanalys och »komplettering».

För att komma detta spörsmål närmare in på livet är det — som vid all analys — nödvändigt att differentiera. Vid jämförelse av skilda teories premisser måste man ställa tydliga frågor, vilkas svar belysa den kunskapsteoretiska grunden. Tre sådana frågor förefalla vara de viktigaste: För det första måste man fastställa, om den givna teorien vill *förklara* ett visst empiriskt bestämbar skeende eller om den vill giva en rationell formel, ett funktionellt *mål-medelsschema* för ingrepp. I förstnämnda fallet utgör teorien en *kausalanalys* — en metod, som går ut på att finna de för det tids- och rumslokaliserade skeendet drivande krafterna — i senare fallet har man en *kalkylmodell*, enligt vilken man alternativanalytiskt vill precisera effekten av en viss ändring. Genom att denna ändring endera kan uppkomma genom en *tänkt* ökning eller minskning av en viss variabel inom modellen eller också kan ske autonomt — genom processens ostörda förlopp — blir teorien gärna ambivalent: Man föreställer sig, att man *på en gång* med samma teori kan förklara gångna och framtida processer och konstruera modeller för ingrepp i processerna. Haberlers nyssnämnda bok, som utan vidare syntetiserar kausalanalyser (t. ex. Juglars monetära kris-teori och Schumpeters utvecklings-konjunkturteori) och rena kalkylmodeller (t. ex. Keynes' teori för full sysselsättning) visar riskerna av en sådan sam-

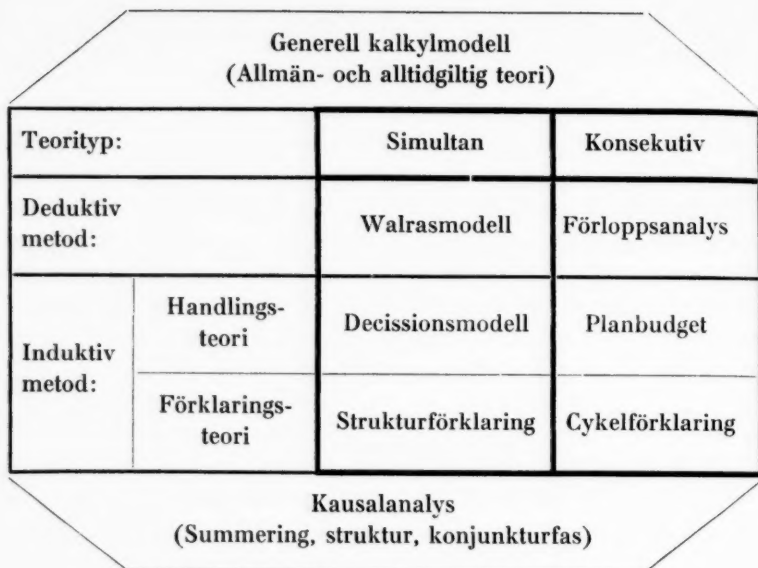
manblandning. Dualismen »teori« (varmed menas logisk, därför alltidgiltig teori) och »data« (främst ekonomisk tidsserier, som eventuellt användas för testing av den aprioristiskt alltidgiltiga teorien) döljer den på teoriens område primära dualismen kausalanalys-kalkylmodell. Vår slutsats blir därför, att varje teori bör föregås av en kausalanalys, som gör den på denna bas konstruerade kalkylmodellen relevant. När det gäller studium och jämförelse av redan utförda teorier visar kausalanalysen oftast, att teorien icke är generellt relevant; man bör då bestämma gränserna för dess giltighetsområde — jag säger avsiktligt icke »tillämpningsområde«, ty den termen skulle antyda, att teorikonstruktionen är en rent logisk operation, som sedan, i andra hand, »testas«.

För det andra bör man komma till klarhet om »delarnas förhållande till det hela«, som är den mest allmänna formuleringen av mikro-makrorelationen. Många, tyvärr de flesta, teorier utgå ifrån att man kan klara denna uppgift genom en enkel generalisering av mikroteorien och därmed nå makroteori (» $\Sigma m = M$ «). Inom ekonometrien möter man denna lösning, dels inom indexteorien, dels vid aggregationen av konsumtions- och produktionsfunktioner till en »allmän« konsumtions- resp. produktionsfunktion. Men detta aggregationsproblem bortser från det mest väsentliga: vilken eller vilka mikroenheter är processens drivande kraft? Inom många konjunkturyklar bestämmes det begynnande uppsvinget av vissa grupper inom kapitalindustrien, medan krisen utlöses av centralbankens beslut. I vissa konjunkturfaser kan den av en viss inkomstfördelning beroende konsumtionen vara avgörande — det gäller alltså vissa socialgrupper — medan i andra lägen vissa gruppers investering i byggnadsindustrien faller utslaget beträffande den kumulativa processens riktning och styrka. En aggregation av mikroenheter, som helt bortser från dylika företeelser, arbetar med jämviktsförutsättningen — kanske rent av »jämvikt in the long run under atomistiska premisser«. I en »dynamisk analys« — begreppet är tyvärr så missbrukat att det ofta har en dubiös innebörd — måste fastställandet av de i det givna läget avgörande grupperna tillmätas fundamental betydelse. Det är detta fastställande som jag benämnt *summeringsproblemet*, vilket från dessa och andra synpunkter även behandlas i Göran Nybléns »The Problem of Summation« (1951). Vill man komplettera äldre teorier med nyare, blir det nödvändigt att undersöka, vilka grupper som resp. förf. betraktar som avgörande och alltså bärare av de kausala elementen. Man kan ju ej komplettera en teori, som har »economic man« som permanent subjekt, med en teori, som laborerar med kapital- och konsumtionsindustriens företagare (vinstmaximering med skilda blickfält) och konsumentgrupper. Ännu så länge får man nöja sig med kravet på en bestämning av de relevanta grupperna i skilda lägen (t. ex. konjunkturfaser); att därtill väga deras relativa betydelse tillhör framtida forskning.

För det tredje och sista har man att klargöra vilken *struktur* som teorien skall bygga på. Det är uppenbart, att få teorier med verklig förklaringskraft kunna gälla såväl ett primitivt agrarsamhälle som ett avancerat industriland, ej heller på samma gång ett samhälle med outvecklad penninghushållning och en nation, som förfogar över alla vår tids monetära instrument. Man måste således fastställa produktionsstrukturen och den monetära strukturen. Med sin beräkning av faktorn a införde Pareto en bestämning av inkomstfördelningen eller inkomststrukturen — och den har stor vikt för en allmän teori relevans. I våra dagar och vid jämförelse mellan industriländerna är nog den politiska strukturen viktigast, d. v. s. det procenttal, vilket anger hur stor del av nationalinkomsten som kontrolleras av offentliga organ. Om X är det absoluta fri-konkurrenssamhället och Y det absolut centraliserade plansamhället, så går tydligen procenttalet från 0 till 100 på X - Y -skalan. Ett beaktande av detta procenttal — det avsedda landets politiska strukturindikator — har uppenbarligen stor vikt, t. ex. vid tillämpningen av en teori för full sysselsättning. Och man bör ej »förfina« en teori genom komplettering med en annan teori, om de båda teorierna avse länder med vitt skilda politiska strukturindikatorer.

Konstruktionen av nya teorier och jämförelsen för ev. komplettering av äldre teorier bör sålunda enligt min mening föregås av tre metodologiska forskningsled, som innefatta kausalanalysen och dess förhållande till kalkylmodellen, summeringsproblemet och strukturproblemet. Orsaken till att hela detta grundläggande metodologiska forskningsfält hittills blivit i så ringa mån penetrerat är sannolikt betingat av den klassiska traditionen. Innerst sammanhänger hela spørsmålet med förhållandet mellan empiri och logisk deduktion. Men klassikerna saknade i stort sett data om det samhälle de diskuterade — de talade om den naturliga ordning till vilken samhället tack vare nationalekonomisk upplysning borde återgå. För att klargöra de ekonomiska sammanhangen hade man därför endast den logiska tankehypotesen till sitt förfogande: »antag att en variabel ökas, hur går det med de andra variablerna?» Och denna frågeställning lämpar sig förträffligt för matematisk analys. Frågan om den valda variabelns faktiska betydelse och ställning i systemet har alltför länge skjutits i bakgrunden till förmån för en förfining av den logiska analysen inom den konventionella ramen. Gång på gång har dock frågan om teoriens relevans tagits upp av kunskapsteoriens pionjärer inom nationalekonomien, men de ha hittills överflyglats av logistikens representanter: så fördunklades Jevons av Marshall och Schumpeter av Keynes.

För att ytterligare klargöra nu berörda metodfrågor kan det vara lämpligt att ordna de för närvarande mest aktuella teoretiska konstruktionerna i ett sammanhängande system. Detta skulle få följande utseende:

Denna uppställning bygger på följande systemtankar: 1. Enligt gängse »allmän« jämviktsteori framställer man först en logiskt oangriplig formelsamling, varvid man genomgående betraktar teorien som en kalkylmodell, ett handlingsinstrument, som eventuellt »tillämpas« på verkligheten. Gången är alltså »uppifrån-nedåt« — från högsta »alltidgiltiga« abstraktion till specifik ekonomisk-politisk tillämpning. Enligt här framförda tankegång börjar teorikonstruktionen med kausalanalys, som leder till specifik, förklarande teori, vilken i sin tur blir bas för en specifik kalkylmodell. Gången är här »nedifrån- uppåt«. 2. Teorityperna äro de simultana och konsekutiva systemen, varvid de senare definieras som system, i vilka minst en faktor i punkten t_0 bestämmes av en annan eller samma faktor i punkten t_{-1} . 3. Bland deduktiva system av simultan typ är Walrasmodellen ännu den mest karakteristiska även om, som Hans Brems säger, »allt är bestämt, men ingenting kan bestämmas«. Den konsekutiva motsvarigheten inom den deduktiva metoden är förloppsanalysen, i Norden mest känd genom Lundbergs »time-sequences« (1937). Hos såväl Walras som Lundberg är det endast frågan om konstruerade storheter och alternativanalytisk förklaring; verklighetens kvantitativt uttryckta processer bli ej beaktade. 4. Den induktiva metoden kommer till uttryck såväl i handlings- som i förklarings-teorier — i båda fallen är det den ekonomiska statistikens data, som utgör byggnadsstenarna. Frischs decissionsmodell ger ett pregnant exempel på en handlingsteori av simultan typ, ja, man kan fråga sig om principen icke här fått fullständig täckning. Planbudgeten ger samma teori i mycket mer be-

gränsad form; den är i princip konsekutiv, men de enorma aggregat, som utgöra verklighetens språkrör i denna »koncentrerade» uppställning, gör den till ett tvivelaktigt prognosinstrument och även till en föga relevant verklighetsbeskrivning. Till sist finna vi de induktiva förklarings teorierna: de självskrivna exemplen äro Leontiefs input-outputs system för den simultana aspekten och Tinbergens »explanations» av de cykliska variationerna för den konsekutiva aspekten.

Det karakteristiska för de senaste årtiondenas teoretiska utveckling har varit, att tankeströmmarna ha gått »uppifrån-nedåt»; från allmänna, icke-specifika logiska system till relativt sparsamma försök med »tillämpning och testing». Mycket upplysande härvidlag är Tinbergens »explanations», som endast skulle kunna visa om deduktiva konjunkturteorier vore riktiga eller felaktiga. Och ändå sade ekonometriens första kardinalsats, att studiet av ekonomiska tidsserier kunna väcka teoretiska problem. Man borde alltså på denna empiriska bas konstruera specifika förklarings- och handlingsteorier (kalkylmodeller).

Ytterligare några synpunkter kunna bidra till ett klagörande av den metodologiska problematik, som vi här syssla med. Den numera allmänt diskuterade teorien för den ekonomiska utvecklingen (»economic growth») har, liksom för ett kvartsekel sedan konjunkturteorien, icke bara haft gott av sin upphöjelse till en av den centrala jämviktsekonomin respekterad forskningsgren. Det har nyligen uttalats, att intet i så hög grad bidragit till en samhällsvetenskaplig syntes som just den ekonomiska utvecklingsteoriens frammarsch på bred front, men det förefaller som om man hittills sökt blunda för de kunskapsteoretiska fallgroparna i terrängen. En sak är att rekonstruera en specifik, fullbordad utveckling — en kausalanalys av förloppet i ett visst land under viss period; en *annan* sak är att uppfinna en allmän- och alltidgiltig kalkylmodell för »utveckling». I själva verket visar den hittillsvarande behandlingen av utvecklingsproblemet att det endast kan lösas som ett samhällsvetenskapligt spørsmål, icke som en rent ekonomisk fråga. Tar man rent ekonomiskt på dessa öppna, historiska förlopp, så fastnar man snart i antinomien mellan jämvikt och tid, determinism och fri vilja. Endast genom att med bred historisk, politisk, sociologisk och nationalekonomisk ansättning *acceptera* dualismen mellan kausalanalys av vad som har skett och kalkylmodell för framtida utveckling kan man nå gripbara resultat. Dessa resultat äro sannolikt ganska anspråkslösa, men dock mycket att föredraga framför naiva och i själva sin metodologiska uppläggning felaktiga utvecklingsteorier.

Oliver Cromwell sade, att den kommer längst som inte vet vart han går. Detta synes ha varit mottot för det mesta av den forskning, som under tre årtionden bedrivits på nationalinkomstberäkningarnas och nationalräkenskapernas område. Först nyligen har det fallit en forskare in att

fråga efter *syftet* med dessa siffersammanställningar. Ingvar Ohlsson har äran av att ha klart ställt detta onekligen fundamentala metodologiska problem (i sin avhandling om »National Accounting», 1953). Ohlsson visar, att man har fyra uppgifter, som var och en fordra olika material och olika teorier. Söker man bestämma produktiviteten har man resultatanalys; vill man med de olika aggregaten belysa konjunkturföreteelser har man (bland annat) inkomstbeteendenanalys; vill man undersöka strukturen kan man med ledning av de nyssnämnda strukturindikatorerna och med komparativ statik följa strukturändringarna; skall man lägga basen för finanspolitiken (i dess vidaste mening) uppställer man en planbudget. Jag tror för min del, att denna uttalande betoning av teoriens syfte verkar som ett viktigt incitament för det teoretiska arbetets omläggning från allmänna kalkylmodeller till på kausalanalys byggda, specifika modeller. Betonar man syftet är man på väg mot en metod, som går »nedifrån-uppåt».

Den mest fundamentala frågeställning — och även den enklaste — som leder till dualistisk metodologi (kausalanalys som bas för kalkylmodell) är dock denna: Vem handlar? Vem är den teoretiska modellens subjekt? Detta var min utgångspunkt i en liten bok som jag utgav för tjugu år sedan och som heter »Ekonomisk kausalitet». Jämför man de kända teorierna får man många svar på denna fråga. De liberala klassikerna valde den av Myrdal effektivt torpederade »economic man»; i generaliserad företagsekonomi är det som regel företaget; i den internationella handelns teori är det »nationen»; i den rena planekonomin (Lange) är det staten. Jag skulle vilja säga, att det mest fatala inslaget i den ekonomiska teori, som följt på »the Keynesian revolution», är avsaknaden av subjekt i modern teori. Det är *begreppen* som handla: likviditetspreferens, multiplikator, konsumtionsbenägenhet, acceleration m. fl. immateriella parametrar. Det är innerst denna brist på subjekt, som gör Keynes' sysselsättningsteori institutionellt sett overklig eller metafysisk. Genom att subjektet saknas, får man i bästa fall ett *contradictio in adjecto*: en planekonomisk teori för ett rent frikonkurrenssamhälle. Har man genom den enklaste av kausalanalyser fastslagit och redovisat den politiska strukturindikatorn — läget på XY-skalan — så löper man icke risken att konstruera en rent motsägelsefylld teori. Men vi ha ännu långt kvar till en teori, som verkligen täcker det aktuella planliberala systemet i de västerländska länderna. Vi sakna en teoretisk förklaring av den kombination av å ena sidan kumulativa förlopp av känd cyklisk typ och å andra sidan planperioder eller av den statliga politiken inlagda »tak och golv», som är kännemärket för »konjunkturförloppet» sedan 1945. Att »komplettera» teorier för tiden före 1913 eller före 1932 så att de »också» passa nuvarande institutionella och strukturella förhållanden leder till felslut. Här är ännu en vit fläck på forskningens karta och den kan utforskas, endast om man är villig att betrakta läget utan förutfattade meningar om alltidgiltiga teorier, som eventuellt böra »förfinas» eller »kom-

pletteras». Det är mycket möjligt att en sådan relevant teori måste bryta den konventionella, rent ekonomiska ramen — som ju endast passar ett ultra-liberalt samhälle — och bli en samhällsvetenskaplig teori, där politiska och psykologiska »lagar» sammanarbetas med de ekonomiska lagarna, som vi ju redan vant oss vid att sätta inom citationstecken.

Drar man ut konsekvenserna av detta betraktelsesätt blir den samhällsvetenskapliga kausalanalysen hela den ekonomiska teoriens grundval och utgångspunkt. Detta innebär å ena sidan, att man uppfattar den »rent ekonomiska», slutna politiska ekonomien som en produkt av naturfilosofi och klassisk liberalism: från Napoleonskrigens slut till det första världskrigets utbrott, alltså under ett sekel, funnos ideologiska, rättsliga och institutionella förutsättningar för en sådan teori, som kunde anses på en gång beskriva det ekonomiska skeendet genom sammanställning av begrepp med alltidgiltig innebörd och relevans, samt uppställa ekonomisk-politiska kalkylmodeller med allmänt accepterad norm. Å andra sidan erkänner man då, att 1914 inledde en så djupgående ändring i fråga om samhällsidéer och institutioner, att den aprioristiska kongruensen mellan ekonomisk teori (av 1800-tals modell) och ekonomisk verklighet upphört att gälla; det blir nödvändigt att ge »teorien«, som nu blir en uttalad kalkylmodell, ett av kausalanalysen levererat institutionellt och strukturellt underlag, varvid dessa data ej längre kunna begränsas till rent ekonomiska, emedan alla samhällsfaktorer äro interdependenta.

I och med att basen blir samhällsvetenskaplig, icke rent ekonomisk, måste man också överge den neo-klassiska räddningsplankan, de »handlande begreppen» utan anknytning till handlande grupper: Marshalls »demand» och Keynes »multiplier» te sig då i en samhällsekonomisk analys lika ogripbara och intetsägande som Quesnays »produit net» och Marx' »mervärde». Den avgörande frågan blir: Vem handlar? Vem är i varje specifikt, tidsligt och rumsligt lokaliserat, fall teoriens subjekt? Har man gått in för den frågeställningen blir teorien en ren kalkylmodell, ett målmedelsschema, som konstrueras och tillämpas av en konkret institution. Vid en första approximation blir det endast två subjekt — företaget och staten. Båda vila på samhällsvetenskaplig prövning av kalkylens aktuella och relevanta ram. Men företagsekonomi och statens politiska ekonomi äro inbördes förenade; här uppträder mikro-makrorelationen i dess politiska aspekt. Följande schema över de nu diskuterade sambanden uttrycker på enklaste sätt det metodologiska förhållandet mellan verklighetsiakttagelse och rationaliserad plan:

Företagets kalkylmodell \rightleftharpoons Statens kalkylmodell

↙ ↘
Samhällsvetenskaplig kausalanalys

AF ET FORHENVÆRENDE MONOPOLS SAGA —

DEN KGL. GRØNLANDSKE HANDEL 1950—55¹

AF EBBE GROES²

De fleste tror vist, at der i Danmark kun findes een seddeludstedende myndighed. Dette er imidlertid ikke rigtigt, for der findes to: For det første Den kongelige grønlandske Handel — ja, og så altså Danmarks Nationalbank. Siden 1. januar 1953 har Handelen haft eneretten til at udstede, udsende og makulere grønlandske pengesedler og mønter. Fra dette tidspunkt og indtil nu er den cirkulerende pengemængde steget fra 5,2 mill. kr. til ca. 9 mill. kr.

Jeg vil ikke påstå, at pengeteoretiske problemer har lagt særlig beslag på Handelens ledelse i det tidsrum, vi skal beskæftige os med i aften, men det giver et fingerpeg om, hvor alsidig en institution Den kgl. grønlandske Handel er i dag.

Den kgl. grønlandske Handel har ikke altid været en stor og alsidig virksomhed. Før lov nr. 276 af 27. maj 1950 om Den kgl. grønlandske Handel blev sat i kraft 1. juli 1950, omfattede Handelen kun virksomheden på Grønlands Plads. Handelen havde intet direkte med arbejdet på Grønland at skaffe, havde intet selvstændigt regnskabsvæsen, ingen kasse og ingen ret til selvstændig korrespondance med Grønland. Handelens post fra Grønland blev afleveret på Styrelsens kontor og først efter at være åbnet og gennemlæst her, blev den — hvis den ikke var af for samfundsfarligt et indhold — videretransporteret til Handelschefen. Dennes opgave var således begrænset til at indkøbe Grønlands forbrugsvarer og til at afsætte hjemsendte produkter.

Det var på basis af den store Grønlandskommissions betænkning, bind 5, afgivet februar 1950, at grunden blev lagt til Den kgl. grønlandske Handels nuværende skikkelse. Alle opgaver blev selvfølgelig ikke overdraget på een dag, for fleres vedkommende tog det år. Ganske enkelte områder er måske endnu tilbage, men stort set har Handelen i dag det omfang og den form, som institutionen må antages at bevare en rum tid fremover.

1. Foredrag i Nationalekonomisk Forening den 6. april 1956.

2. Cand. polit., førstedirektør i Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger.

Hvad omfatter da denne virksomhed?

Forsyningstjenesten foretager import fra udlandet, køb her i landet og salg gennem Handelens ca. 90 butiksausalg på Grønland. Butikssalgets størrelse er i dag på ca. 40 mill. kr. om året.

Opkøb, behandling og export af grønlandske produkter til en samlet salgsværdi af ca. 20 mill. kr. Herunder industrivirksomheder på Grønland til fremstilling af saltfisk, frossen fisk, rejehermetik og kødkonserves, samt i København en oliefabrik. Drift af en hvalfanger og af fiskekuttere.

Rederi og luftfartvirksomhed med 5 egne og et større antal chartrede oceangående skibe og 18 togtefartøjer samt 45 motorbåde.

Hoteldrift i Narssarssuak og Søndre Strømfjord.

Grønlands pengevæsen, der foruden seddeludstedelsen omfatter formidlingen af samtlige betalinger i Grønland og mellem Grønland og det øvrige Danmark indbyrdes, samt de grønlandske sparekasser, hvori der indestår godt 8 mill. kr., en fremgang på godt 3 mill. kr. siden Handelen overtog sparekasserne 1. januar 1953.

Grønlands postvæsen, der omfatter 600.000 forsendelser i 1955 mod 295.000 i 1950.

Alt i alt var balancen på Handelens driftsregnskab for 1954 123 mill. kr.

Forsyningstjenesten.

Ifølge loven om Den kgl. grønlandske Handel har Handelen »... til opgave at sikre Grønlands forsyning med forbrugsvarer og erhvervsredskaber og — eventuelt i forbindelse med private erhvervsdrivende — at aftage, forarbejde og eksportere grønlandske produkter.«

Lad os lige se lidt på omfanget af den første opgave: *forsyningstjenesten*. Det drejer sig om at forsyne et samfund på ca. 25.000 mennesker med alt til livets opretholdelse. Materialer til boliger og både, brændsel, levnedsmidler, beklædning, fangstredskaber o. s. v. Bortset fra et forbrug på stedet af fisk, kød fra søpattedyr og fuglevildt samt af kul fra Qudtligssat, skal alt transporteres fra København, en distance, der alene til Godthåb andrager 4.241 km.

25.000 mennesker svarer til en by på Helsingørs størrelse, men i Grønland er de fordelt på ca. 150 bopladser, hvoraf der er butikker i 13 byer i Vestgrønland, Thule i Nordgrønland og Angmagssalik og Scoresbysund i Østgrønland og ca. 60 udsteder og ca. 10 varedepoter på ganske små pladser, ialt henved 90 udsalgsteder — alene på Vestkysten fordelt over en distance på ca. 2000 km.

Der har i de sidste 10 år været både talt og skrevet umådelig meget om de fejl og undladelsessynder, som den danske virksomhed i Grønland både i fortid og i nutid menes at have på sin samvittighed. Der kan derfor

være grund til at begynde en redegørelse for målsætningen for den danske økonomiske politik på Grønland med at slå fast, at hvilke synder vore forfædre og vi selv end måtte have haft på samvittigheden, så har koloni-exploitering ikke været derimellem. Virksomheden har tværtimod i perioder været tabgivende og derfor i fare for at blive opgivet. Det religiøse, sociale og almenkulturelle arbejde har siddet i højsædet, og i hvert fald fra midten af forrige århundrede har det været en stiltiende målsætning at understøtte en jævnt fremadskridende kulturel og økonomisk udvikling i den grønlandske befolkning. I loven af 18. april 1925 om Grønlands styrelse hedder det udtrykkeligt »at handelsvirksomhed i Grønland skal have til formål at fremme den grønlandske befolknings økonomiske vilkår...«

Med hensyn til de midler, man ville stille til disposition for at nå dette mål, har man ikke en tilsvarende klar programmerklæring, men rent faktisk gik man ud fra, at regnskabet vedrørende Grønland inklusive statens indtægter fra kryoliten så vidt muligt skulle balancere over en længere periode.

Hensynet til dette balancesynspunkt måtte nødvendigvis kræve den strengeste økonomi, både hvad angik vareudvalgets størrelse og butikernes indretning. Denne baggrund for vore forgængeres dispositioner er man vist ofte tilbøjelig til at glemme.

Tilstandene op til 1950 var karakteriseret af meget lave priser på såvel udhandling som indhandling, et yderst begrænset vareudvalg og utids-svarende butikker og lagre.

I 1948 var f. ex. udhandlingsprisen på rugmel 28 øre pr. kg og på margarine 1,25 kr. pr. kg, hvortil svarede en indhandlingspris på sløjet og rensat torsk, der lige var sat op fra 8 til 10 øre pr. kg, og en timeløn for løst ansatte arbejdere på 35 øre i timen. Altsammen priser, der ikke havde nogen forbindelse med noget prissystem i verden udenfor den økonomisk aflukkede enklave, Grønland.

Hovedparten af butikkerne i byerne var fra 50 til 100 år gamle, enkelte steder, som f. ex. i Upernavik, rene museumsstykker. Kun i 4 byer var butiksforholdene tilfredsstillende efter den daværende omsætning, ligesom butikkerne i disse byer kunne opvarmes.

I alle 54 udsteder var så godt som samtlige butikker uegnede til at deltage i en forøget omsætning, ligesom samtlige udstedsbutikker var uopvarmede. Ja, jeg sagde uopvarmede, og beder Dem tænke på de bestyrere og expedienter, der dagen igennem skulle expedere, afveje o. s. v. i f. ex. $\div 30^\circ$. Man kan også sende en venlig tanke til de grønlændere, der ofte måtte vente nok så længe i butikken på, at det skulle blive deres tur til at blive expederet.

Kun i få byer havde man påbegyndt opførelsen af speciallagre til opbevaring af varer, der ikke tåler frost. Dette ville sige, at forsyningen til

befolkningen af frugt, grøntsager, konserver og flydende varer stort set kun kunne foregå i sommermånederne.

De færreste steder var butikks- og lagerbygningerne anbragt hensigtsmæssigt for hinanden. Mange lagerbygninger var primitive og ikke egnet til anvendelse af moderne mekaniske hjælpemidler til transport og vareanbringelse.

Hvilke forandringer er der på disse områder nu sket i de sidste 5 år?

Priserne er hævet. Pristallet for Grønland er fra april 1950 til januar 1956 steget med 47 %, medens indhandlingsprisen på torsk er steget fra 17 øre i 1950 til 34 øre, og timelønnen for løst ansatte arbejdere til kr. 2,27 for faglærte. Pris- og lønniveauet har altså nærmet sig det danske provinsniveau.

Vareudvalget er blevet udvidet med 1200 nye varer eller varekvaliteter, heraf 850 i Generaltaksten, der hermed er bragt op på at omfatte 2.121 varer og varekvaliteter i 1956. Dels har man indført nye vareområder som f. ex. møbler og fotografisager, dels har man skabt større variationer indenfor bestående — dette gælder både levnedsmiddel — og navnlig beklædningsområdet — ved at indføre bedre kvaliteter ved siden af de gamle, der ofte var af allerbilligste prisklasse. Denne udvidelse af varesortimentet har selv sagt i sig selv været bekostelig, men man har dermed tilsigtet ikke alene at højne det grønlandske leveniveau, men også at fremelske nye behov og dermed animere til øget arbejdsindsats.

Under disse forhold — og selv sagt også påvirket af de mange danske, der har opholdt sig i Grønland i disse år — er udhandlingen gennem de grønlandske butikker vokset meget stærkt. Det sidste tal, Grønlandskommissionen kendte, fra finansåret 1947/48 på godt 7 mill. kr., var vokset til 19 mill. kr. i finansåret 1950/51 og har i de to sidste kalenderår været ca. 40 mill. kr.

Butiksforholdene er totalt ændrede i 4 byer, hvor man har bygget nyt fra grunden. I 5 andre byer er butikkerne væsentlig forbedrede.

I 8 byer er der opført tidssvarende bagerier.

I 8 byer opfylder lagerforholdene nu rimelige krav, medens der i de fem resterende byer endnu tiltrænges væsentlige forbedringer.

I de større udsteder, hvor produktionen er steget væsentligt, har man forsøgt enten at bringe butiksforholdene eller lagerforholdene i orden, alt efter hvilke forhold, der trængte mest. Kun på enkelte steder har man indtil nu nået at få bragt begge forhold i orden.

På mindre udsteder har man søgt de mest påtrængende mangler afhjulpne.

De samlede investeringer 1950—55 udgør for butikkerne 3 mill. kr., for pakhuse 7,3 mill. kr. og for bagerierne 1,9 mill. kr., altså tilsammen 12,2 mill. kr. eller godt 2,4 mill. kr. om året, et tal, der i forhold til virk-

somhedens omsætning vist vil forekomme de fleste beskedent, ikke mindst når der er tale om en opbygningsperiode.

Det mest omdiskuterede *økonomiske* problem i hele Grønlands historie har utvivlsomt været spørgsmålet: *monopol contra fri handel*.

Allerede i middelalderen i »nordbotiden« var handelen på Grønland monopoliseret og henlagt under de norske kongers fadebur. Danmarks handelsforbindelse med Grønland åbnedes 1636, og lige siden har med ujævne mellemrum monopolproblemet været gjort til genstand for megen diskussion, hvorunder dog måske deltagernes principielle stilling til plan-økonomi contra frihandel ofte har spillet en nok så stor rolle som kendskabet til de meget specielle grønlandske forhold.

Herom kan interesserede henvises til en meget righoldig og spændende litteratur, som vi dog på grund af tidnød vil springe over, lige indtil vi når frem til den store Grønlands-kommission 1948—50.

Denne tog — i modsætning til hvad de fleste vist i dag tror — i virkeligheden meget forsigtigt på dette store problem. Kommissionen er enig med sine mange forgængere i, at »det endelige mål« må være, at forsynings-monopolet ophæves, men slutter sine »på den ene side — på den anden side« overvejelser med at sige: »På baggrund heraf har kommissionen ikke følt sig opfordret til at tage et standpunkt, der hviler på det ene eller andet princip, men har ment at burde tilrettelægge forholdene således, at der åbnes mulighed for en udvikling, som kan hvile på et selvbærende grundlag.«

For forsyningstjenestens vedkommende uddybes dette ved følgende udtalelse: »... at udviklingen i Grønland tilrettelægges således, at der i fremtiden åbnes mulighed for, at private grønlændere med tiden kan overtage Den kgl. grønlandske Handels butikker i Grønland og drive handelsvirksomheden for egen regning, f. ex. ved, at befolkningen overtager Den kgl. grønlandske Handels butikker på andelsbasis eller ved, at private opretter nye handelsvirksomheder. Yderligere stiller kommissionen forslag om, at disse private handelsvirksomheder får adgang til at gøre indkøb i Danmark efter frit valg hos de leverandører, der giver de bedste tilbud. Dog foreslås Den kgl. grønlandske Handels nuværende monopol på forsyningen af de grønlandske butikker opretholdt for de vigtigere almindelige forbrugsvarer, således at en regelmæssig forsyning med livsvigtige varer kan opretholdes.« For at privat handel skulle kunne få indpas på Grønland »... stiller kommissionen forslag om, at man fremtidig principielt fastsætter priserne for udhandlingsvarer på grundlag af omkostningerne ved at fremskaffe varerne. Gennemførelsen af en sådan ordning skal dog ikke være til hinder for, at der fremdeles foretages en geografisk prisudligning, således at priserne er ens overalt i Grønland.«

Kommissionens forsigtige synspunkter blev imidlertid ikke fulgt af lov-

givningsmagten, thi ved Lov nr. 277 af 27. maj 1950 om udøvelse af erhverv i Grønland, der trådte i kraft 15. april 1951, gives der på yderst lempelige betingelser — dansk indfødsret, mindst 6 måneders fast bopæl i Grønland, 21 år m. v. og mod erlæggelse af 25 kr. — næringsbrev, der giver ret til udøvelse af selvstændig næringsvirksomhed indenfor handel, håndværk og industri.

Hermed er handelsmonopolet på Grønland efter over 300 års beståen ophævet, og Den kgl. grønlandske Handel henvist til at tage konkurrencen op med andre næringsdrivende. Ministeren for Grønland kan dog bestemme, at visse varer eller varegrupper kun kan indføres i Grønland gennem Handelen eller en anden af ministeren autoriseret importør. Hidtil er denne bestemmelse kun bragt i anvendelse for indførelse til Vestgrønland af spiritus, øl, vin, malt, cigaretter og cigaretpapir, på hvilke varer der er lagt forbrugsafgifter til fordel for den grønlandske landskasse.

Hvordan er det så gået i praksis i årene efter Grønlandskommissionen og lovene af 1950?

Først må det konstateres, at Grønlandskommissionens med styrke fremførte anbefaling af en prispolitik, hvorefter udhandlingsvarerne skulle sælges til priser, der gav fuld dækning for omkostningerne ved indkøb, transport og detailldistribution, ikke er fulgt.

Forsyningstjenesten giver stadig underskud, for kalenderåret 1954 7,5 mill. kr. Hvis Handelen skulle have fuld dækning gennem sine udhandlingspriser måtte disse og dermed det grønlandske prisniveau selv sagt ligge væsentligt over prisniveauet for det øvrige Danmark, nemlig så meget højere, at der blev dækning for transporten fra København til grønlandsk by, videretransporten til udstederne og for meromkostningerne ved den grønlandske detailldistribution i forhold til den danske. Disse sidste meromkostninger er ganske betydelige på grund af de store varelagre og dermed ringe omsætningshastighed, samt den beskedne omsætning ved mange udsteder. Omsætningshastigheden af varelageret er vel forbedret, men stadig under een, et tal der i sig selv ville være ødelæggende for en hvilken som helst erhvervsdrivende i det øvrige Danmark.

I stedet for at være væsentlig højere end i det øvrige Danmark er Handelens priser imidlertid lavere. En af Statistisk Departement i 1954 udarbejdet oversigt viser, at fødevarer lå 14 % og klæder 6 % lavere i Grønland end i det øvrige Danmark. Med udgangspunkt i det danske pristalsbudget skønnedes udgiftsniveauet på Grønland at ligge 12 % lavere.

Har man i Den kgl. grønlandske Handels ledelse da fuldstændig sat sig ud over Grønlandskommissionens anbefaling af en a'jourføring af prisniveauet?

Dette kan ikke siges. Tværtimod begyndte man efter en linie, der tilsigtede en gradvis a'jourføring. Sætter man det grønlandske pristal i april

1950 lig 100, blev dette ført op til 118 i 1951, 126 i 1952 og 138 i 1953, medens det tilsvarende danske pristal excl. skatter kun var steget til 118 i 1953. I disse år skete der altså virkelig en betydelig tilnærmelse mellem det grønlandske og danske prisniveau. Men i 1955 er det danske prisniveau steget væsentligt stærkere end det grønlandske, således at en totalsammenligning af perioden 1950—55 viser en stigning i prisniveauet på Grønland på 47 % mod en tilsvarende stigning i Danmark på 32 %. Altså vel en tilnærmelse, men væsentlig mindre end tilfældet var i 1953, og alt i alt kun af beskedent omfang.

Hvorfor har Handelens ledelse da ikke forhøjet udsalgspriserne mere end sket? Og hvorfor har man i særdeleshed ikke, da man blev klar over prisstigningerne i 1955, forhøjet generaltaksten — d. v. s. butikspriserne — meget klækkeligt for 1956?

Såfremt der skulle skaffes balance på forsyningstjenestens regnskab, skulle der altså indtjenes 7,5 mill. kr. mere i 1954 end sket. Dette udgør ca. 20 % af omsætningen. Hertil kommer den senere stigning i indkøbspriserne i Danmark og den stigning i lønudgifterne i Grønland, som selve forhøjelsen af udhandlingspriserne via pristalsreguleringen medfører. Hvad det endelige facit af dette regnestykke bliver, kan ikke siges, men hvis man nævner et tal på ca. 30 %, er dette vel ikke alt for usandsynligt.

Hvad ville der nu ske, hvis man i løbet af eet eller et par år hævede det grønlandske udgiftsniveau med et sådant spring?

For det første ville statsadministrationens, Handelens og den kommunale administrations lønninger og sociale udgifter på grund af pristalsreguleringer stige tilsvarende.

Dernæst vil de grønlandske erhverv, fiskeriet og fåreavlen, blive urentable. Der er periodevis mangel på arbejdskraft på Grønland, og erhvervene lever i en hård konkurrence om arbejdstilgangen med de pristalsregulerede indkomstarter. En væsentlig forhøjelse af udgiftsniveauet med pristalskompensation for grønlandske tjenestemænd, funktionærer, arbejdere og socialunderstøttede uden en nogenlunde tilsvarende forhøjelse af indhandlingspriserne for erhvervene ville medføre disses ødelæggelse — og dette turde vel være det slettest tænkeligt resultat af en økonomisk politik. En så væsentlig forhøjelse af udgiftsniveauet, som der her er tale om, kan altså kun gennemføres ved at indføre tilskud til erhvervene.

Konklusionen må altså blive, at det måske kan tænkes at afskaffe statens tilskud til forsyningstjenesten gennem forhøjelser af generaltakstens udhandlingspriser, men dette vil stort set ikke medføre nogen besparelse for det offentlige, idet andre konti på det grønlandske udgiftsregnskab vil stige tilsvarende.

Reelt kan underskuddet kun bringes ud af verden gennem rationaliseringsbesparelser i Handelens drift og ved prisforhøjelser, der muliggøres af

stigninger i de grønlandske erhvervs produktivitet. Der er i de 5 år indvundet betydelige rationaliseringsgevinster på såvel besejlingen som driften af de grønlandske lagre og butikker, og det var en overgang forhåbningen hos Handelens ledelse, at rationaliseringen i forbindelse med årlige moderate prisforhøjelser samt det forholdsvis stabile danske prisniveau i årene 51—54 skulle bringe Grønlandskommissionens prispolitiske mål indenfor rækkevidde. Den seneste prisudvikling har imidlertid forskertset denne forhåbning.

Medvirkende til den førte moderate prispolitik har det også været, at man fra det grønlandske landsråds side og fra den grønlandske repræsentation i Den kgl. grønlandske Handels ledelse var modstander af radikale prisstigninger. De fremførte argumenter svarer til inflationsbekymringer overalt i verden, at voldsomme prisstigninger over kort tid kan medføre social uro, og at en hastig faldende pengeværdi kan svække arbejdsindsats og opsparing.

Når Grønlandskommissionen var så ivrig for en udjævnende prispolitik, var dette i væsentlig grad for at støtte muligheden for gradvis indførelse af privat handel, idet kommissionen mente, at en sådan prispolitik var en nødvendig forudsætning for en privat handels opståen.

Heri har Grønlandskommissionen ikke haft ret.

Der er til dato udfærdiget 107 næringsbreve i Vestgrønland, heraf 68 som handlende. Disse 68 er næsten alle bosat i byerne, 42 alene i byerne Julianehåb, Godthåb og Frederikshåb. Den private handel har i dag en omsætning, der skønnes at ligge på ca. 4 mill. kr., altså ca. 10 % af Den kgl. Handels omsætning. De varer, den private handel fortrinsvis omsætter er slikvarer, hvoraf den private omsætning vides at udgøre 35 tons årligt, galanterivarer, øl, vin, spiritus, tobak samt manufakturvarer.

Den private handel udvælger sig ganske naturligt omsætningsområder, hvor Den kgl. Handel ifølge sin velfærdsbestemte prispolitik beregner sig forholdsvis høje avancer, og områder, hvor selve det at kunne få varer udenfor Handelens velkendte sortiment — det at kunne være noget for sig selv — er så attraktivt, at det prismæssige træder i baggrunden.

Størsteparten af den private omsætning samler sig hos ganske få handlende, der må antages at have et særdeles godt udbytte af deres virksomhed, i hvilken forbindelse jeg erindrer om, at det er skattefrit at tjene penge på Grønland.

Alle handlende med omsætning af betydning er indvandrede danskere.

Hvorledes påvirker nu denne opdukkende privatkonkurrence Den kgl. grønlandske Handel, der ifølge lovens bud stadig har det fulde ansvar for Grønlands forsyninger?

Først kan det slås fast, at den private handel ikke på noget punkt har

betydet nogen besparende aflastning for Den kgl. grønlandske Handel, hverken geografisk eller udvalgmæssigt.

Den private handel har samlet sig i byerne, særlig de største, medens man ikke har gjort noget alvorligt forsøg i udstederne.

Den private handel handler stort set med de samme varesorter, særlig indenfor kolonialbranchen, som Den kgl. grønlandske Handel. Hvis den private handel havde specialiseret sig på visse områder, som f. ex. møbler og boligudstyr, isenkram og fangstredskaber eller manufaktur, kunne Den kgl. grønlandske Handel have trukket sig tilbage fra det pågældende vareområde i den valgte by, idet man samtidig vel ville have givet den advarsel, at hvis situationen prismæssigt blev misbrugt, forbeholdt man sig atter at tage det pågældende vareområde op. Men forsøg i denne retning er endnu ikke gjort.

Dernæst må den private handels konkurrence nødvendigvis i det lange løb påvirke Den kgl. Handels prispolitik. Af velfærdspolitiske grunde har man hidtil fortsat den fra monopolets tid nedarvede avancediskriminering, hvorved man begunstiger forbruget af de for folkesundheden nødvendige levnedsmidler, hensigtsmæssig beklædning og fangstredskaber, medens f. ex. indexet for spiritus, tobak m. v. fra april 1950 til januar 1956 er steget 117 %.

En sådan prispolitik er i længden kun gennemførlig for et monopol, og Den kgl. grønlandske Handel står derfor overfor nødvendigheden af at forhøje avancerne på livs- og erhvervsnødvendige varer og til gengæld vise tilbageholdenhed overfor det mere luksusbetonede forbrug. En sådan prispolitik vil næppe vække glæde på Grønland, men den er en klar konsekvens af den af lovgivningsmagten valgte næringspolitiske linie.

På et andet lige så vigtigt prispolitisk område bringer den fri konkurrence også den nedarvede traditionelle linie i fare. Det er med hensyn til at fastholde ens priser i hele Grønland. Det har gennem Den kgl. Handels lange historie været sådan, at generaltaksten gjaldt uændret overalt i Grønland. Priserne er de samme i Vestgrønland som i Østgrønland og i Thule, de er de samme i det mindste og fjerneste udsted som i Godthåb. Det er uden videre klart, at det samme ikke gælder for omkostningerne. Transporten fra byerne til udstederne er meget kostbar og driften af fjerne butikker med lille omsætning og lav omsætningshastighed ligeledes.

At ændre dette princip vil imidlertid medføre væsentlige ulemper.

For det første administrativt. Disse lod sig dog vel overvinde ved at lade generaltaksten gælde byerne i Vestgrønland og så fastsætte procenttillæg for udhandlingsvarer for Nord- og Østgrønland og for udsteder i forskellige zoner. Dette måtte vel så iøvrigt medføre indførelsen af stedtillæg i løn- og socialhjælpssystemet med modsat fortegn af det, der kendes i Danmark.

Værre end de administrative besværligheder ville det imidlertid være, at en sådan diskriminering af generaltaksten ville ramme de fattigste, og værst

af alt at den ganske særlig ville ramme fiskere og fangere og derfor ned-sætte produktionen.

Den psykologiske virkning af et brud med enhedspriserne ville sikkert blive yderst ugunstig.

Også udenfor prispolitiken vil Den kgl. Handel kunne påvirkes af konkurren-
cencen. Jeg tænker her i særdeleshed på spørgsmålet om kreditgivning. Indtil dette øjeblik er der i Handelens butikker kun solgt mod kontant. Det er min overbevisning, at grønlænderne ikke er gået glip af noget ved at undvære den del af den vesteuropæisk-amerikanske civilisations velsignelser, der hedder kontosalg og afbetalingskøb. Hertil kommer, at Handelens administrationsomkostninger vil stige klækkeligt, hvis sådanne kreditordninger skal indføres.

I øjeblikket er private handlende imidlertid begyndt at indføre kredit på konsumvarer. Hvordan denne udvikling vil forløbe, lader sig i øjeblikket næppe overse.

Grønlandskommissionen beskæftigede sig som allerede nævnt med spørgs-målet om grønlændernes egen overtagelse af Den kgl. grønlandske Handels butikker.

På dette område er der i den forløbne tid intet sket. Kommissionens opfattelse af Den kgl. grønlandske Handel som værende en slags virksomhed i likvidation har hidtil intet steds vist sig at holde stik.

Fra Handelens side har man i overensstemmelse med kommissionens be-tænkning ved flere lejligheder erklæret, at hvis en betydende kreds af grønlændere i en by, på et udsted eller i et helt distrikt ønskede at overtage hele vareforsyningen og dermed butik og lagre for i fællesskab at drive dem som brugsforening eller på anden måde, ville man være yderst positivt indstillet heroverfor og yde sin bedste medvirken til, at forsøg af denne art kom i gang.

Sådanne ønsker er imidlertid ikke fremkommet. Dette kan have flere årsager.

Forsyningstjenestens underskud kan have skræmt, men dette behøver ikke at virke prohibitivt, idet man kan tænke sig at indføre engros priser, der udledt fra generaltaksten ville give en rimelig detailavance.

De store beløb, der er investeret i Handelens anlæg og lagre, kan også på forhånd have hæmmet initiativet. Heller ikke kapitalkravet skulle dog være afgørende. En grønlandsk andelsvirksomhed ville kunne bo til leje i Han-delens bygninger, og ingen har krævet, at lageret betales kontant ved over-dragelsen.

Mere end disse betænkeligheder tror jeg dog, det har gjort sig gældende, at det pionér-initiativ og den kapitalkraft, der har været til disposition i den grønlandske befolkning, har rettet sig mod erhvervene og fortrinsvis

fiskeriet, og at der ikke har været kræfter til samtidig at søge at tage forbrugerorganisationen op på selvstændigt grundlag.

Man kan vel næppe antage, at der rent indkøbs- og driftsøkonomisk ville være de store besparelser at hente hjem for grønlænderne ved at overtage nogle af Handelens butikker. Når jeg alligevel ønsker, at forsøget måtte blive gjort i en ikke for fjern fremtid, er det hovedsagelig på grund af den opdragende side af sagen. Jeg må tilstå, at jeg tillægger det virkelig betydningsfuld for grønlændernes forståelse af økonomiske problemer og udvikling til forretningsmæssig selvstændighed, om der skete noget på dette område. Jeg tror ligeledes, Handelen ville kunne få værdifulde erfaringer — ikke mindst af kundepsykologisk art — ved at følge, hvorledes grønlænderne, når de handlede på eget økonomisk ansvar, ville lede og drive en butik.

Selv om en sådan begyndende overgang til grønlandsk selveje stedse har forekommet mig ønskelig, har jeg næret ængstelse for at forcere udviklingen. Det havde formentlig ikke været vanskeligt fra dansk side at tilrettelægge og organisere en sådan forsøgsoverdragelse på et egnet sted. Men det havde næppe været rigtigt. Der må først opstå et ægte og grundfæstet ønske hos stedets befolkning om selv at vove trøjen for til gengæld at vinde selvstændigheden. Indtil dette sker, må vi vente. Men når ønsket virkelig er der, skal vi passe vel på, at det ikke drukner i betænkeligheder og omsvøb, men får al mulig medvind, selv om der skal lidt uortodokse metoder til.

Inden vi forlader forsyningstjenesten, kunne det måske være af interesse lige at rekapitulere, hvorledes det er gået Grønlandskommissionens forslag på dette område.

På næringsrettens område tilrådede kommissionen at gå frem med forsigtighed og bevare et vist monopol for de mest livsnødvendige varer.

Man indførte fuldstændig næringsfrihed uden at stille krav om butiksindretning eller give sundhedsforskrifter.

Kommissionen forudså grønlændernes gradvise overtagelse af Den kgl. grønlandske Handels butikker. Der er intet sket i så henseende; derimod har indvandrede danskere nedsat sig i de større byer jævnsides med Handelen.

Kommissionen anbefalede stærkt en a'jourførende prispolitik på ren omkostningsbasis. Der har kun været tilløb i denne retning.

Jeg nærer den største respekt for Grønlandskommissionens arbejde. Både det kortlæggende og det nyskabende. Ikke mindst for den imponerende hurtighed, hvormed det blev gennemført. Men det har altså endnu engang vist sig, at det er et utaknemmeligt hverv at skulle skue ind i fremtiden.

De grønlandske erhverv.

Enhver foredragsholder med respekt for sig selv plejer at begynde afsnittet om de grønlandske erhverv med en lovprisning af sælfangstens romantik

og kajakteknikens elegante effektivitet. Jeg deler disse synspunkter, men vil af tidsmæssige grunde lade dem ligge og henvise interesserede til etnografisk museums fortrinlige grønlandssamling, der vist er det eneste sted, hvor man i dag kan se en konebåd, ligesom der er mange steder i Sydgrønland, hvor der ikke i dag er chance for at se en kajak, og hvor ingen behersker kajaktekniken, ikke engang som fritidssport.

I dag er fiskeriet, først og fremmest efter torsk og havkat, det dominerende erhverv i Grønland med en indhandling i 1955 på ca. 6,2 mill. kr., dernæst kommer fangsten med indhandling af skind af sæl, ræv og bjørn samt af spæk på ca. 1,3 mill. kr og på tredjepladsen fåreavl i Sydgrønland med 300.000 kr.

Grønlandskommissionen stillede store forventninger til et kommende privat dansk initiativs betydning for ophjælpningen af det grønlandske erhvervsliv, i særdeleshed hos hovederhvervet: fiskeriet. Betænkningen siger herom: »Fordelen ved dansk privat økonomisk virksomhed i Grønland vil blive, at der derved tilføres landet teknisk og kommerciel sagkundskab med direkte økonomisk interesse i stor produktion og dermed øget levestandard i Grønland og med mulighed for uafhængige forretningsmæssige dispositioner på eget økonomisk ansvar. Tillige kan den private danske erhvervsvirksomhed give den grønlandske befolkning muligheder for at træde i normal forbindelse med omverdenen. Disse betragtninger fører til, at der må gives private danske erhvervsdrivende adgang til at deltage i det grønlandske økonomiske liv.«

Tilliden til det private initiativ var således ubegrænset; Grønlands erhvervsmæssige fremtid skulle stå i den private foretagsomheds tegn.

I overensstemmelse hermed blev der ved loven om erhvervsudøvelse i Grønland givet fri adgang til deltagelse i alle erhverv med den ene begrænsning, at man af hensyn til muligheden for en konjunkturudjævning bestemte, at al eksport fra Grønland skulle foregå gennem en central grønlandsk salgsorganisation eller fra eksportvirksomheder, der mod en afgift til konjunkturudligningsfonden opnår Den kgl. grønlandske Handels tilladelse til at foretage eksportsalg udenom salgsorganisationen.

Siden ikrafttrædelsen af loven om udøvelse af erhverv i Grønland har Handelen ialt modtaget 14 andragender om tilladelse til at foretage eksportsalg udenom salgsorganisationen. Af disse er 9 imødekommet og 5 afslået. Ved afgørelsen har man lagt vægt på, om ansøgerne måtte antages at være i stand til at tilvejebringe en produktion af nogenlunde antagelig størrelse og kvalitet, samt om de var kvalificerede til selv på forsvarlig måde at varetage eksporten. Det har endvidere været ledelsens opfattelse, at det ville kunne blive til stor skade for de grønlandske fiskere, hvis eksporten blev splittet op på et stort antal små eksportører, der ved indbyrdes konkurrence

på salgsmarkederne og uheldige salgsmetoder kunne skade helhedsinteresserne.

Der er i dag 5 private virksomheder, der beskæftiger sig med eksport af grønlandske fiskeriprodukter. Tre af disse er færøske, og kun to har hjemsted i det egentlige Danmark. Disse fem virksomheders afgifter til konjunkturudligningsfonden i 1953 udgjorde 96.700 kr. Samme år indbetalte Den kgl. grønlandske Handel 1.347.000 kr., hvilket vil sige, at de private virksomheder i dette år bidrog med 6,7 % og Handelen med 93,3 % af fondens indtægter.

Hvorledes er det i øvrigt gået det private danske initiativ i det grønlandske produktionsliv efter 1950?

Allerede i 1948 var nogle danske fiskere, til dels med statsstøtte, gået i gang med at udnytte de grønlandske fiskemuligheder. 1950—52 blev der gjort flere private forsøg både med langlinefiskeri og med bundgarn. Til trods for at adskillige gik til opgaven både med energi og med trang til at øve en pionérgerning, og selv om der i særdeleshed i bundgarfsforsøgene blev investeret ret store beløb, er alle disse forsøg mislykkedes. Det har i intet tilfælde vist sig muligt for de pågældende initiativtagere at opnå basis for en tålelig eksistens, og de fleste har givet op med betydelige tab.

Uden hensyn til ønsketænkning må man således gøre op, at det hårde og lunefulde klima og de vekslende fiskeforekomster gør investeringer på ren privatøkonomisk basis i det grønlandske fiskeri til stærkt risikobehæftede foretagender.

Det mest storstilede forsøg blev gjort af Det grønlandske Fiskeri-Kompagni A/S, der oprettedes i 1948 med en aktiekapital på 2 mill. kr., senere af den danske stat gennem den grønlandske erhvervslånefond udvidet med et tilsvarende beløb til 4 mill. kr. Kompagniet udrustede fryseskibet »Greenland«, etablerede en større fiskeristation i Tovkussa, fryserier i Handelens bygninger i Sukkertoppen og Christianshåb samt i en nyopført træbarak i Egedesminde. I årene indtil 1952 søgte Kompagniet at oparbejde en produktion af frosne fisk og rejer, uden at det økonomiske resultat blev tilfredsstillende. Da Kompagniet havde tabt en væsentlig del af aktiekapitalen, overtog Handelen på forpagtningsbasis Kompagniets anlæg på Grønland, og dette overtog salget i USA af Handelens produktion af frossen fisk.

I modsætning til Grønlandskommissionens tanke er det således næsten udelukkende kommet til at påhvile Den kgl. grønlandske Handel at støtte og videreudvikle fiskeriet i Grønland på grundlag af den grønlandske fiskers egen indsats.

Hvorledes var nu tilstanden på dette område i 1950?

I årene efter 1920 var der langs Grønlands vestkyst konstateret ret betydelige forekomster af torsk. Fra slutningen af tyverne kan man påregne, at der har fundet regelmæssigt fiskeri sted. Indhandlingen opgives i 1930

at have været ca. 8.000 tons og i 1948 12.000 tons sløjet fisk. Hovedparten af denne fisk blev omdannet til saltfisk, medens en mindre del blev ophængt til tørfisk.

Til modtagelsen og behandlingen af denne fisk opførtes der i årene omkring 1930 og senere fiskehuse i alle byer og flertallet af udsteder. Med de pengemidler, Grønlands styrelse dengang rådede over, måtte fiskehusene nødvendigvis blive primitive. Fisken blev i de fleste tilfælde landet på klipperne eller på primitive pontonbroer på petroleumstønder. Ved Holsteinsborg indhandlede man rejer til konservering og i et kortere tidsrum helleflynder til henkogning. Dette var produktionsapparatet, da Handelen overtog det.

I de forløbne 5 år har man først og fremmest søgt at udvide og forbedre de fiskehuse, der lå i byer og udsteder, der havde stabile fiskeforekomster. Man har lagt vægt på at forbedre landingsforholdene, således at fiskerne ikke sinkes unødigt ved afleveringen af fangsten, og fiskenes kvalitet ikke tager skade ved kastning o. lign.

Fiskehusene i Nanortalik, Julianehåb, Frederikshåb, Sukkertoppen og Egedesminde er nu tilfredsstillende for så vidt angår modtagelse af fisk og fremstilling af saltfisk.

For udstedernes vedkommende har man fortrinsvis valgt en række udsteder i distrikterne fra syd til og med Egedesminde distrikt, hvor man skønnede, at fiskeri af betydning kunne gennemføres. I denne forbindelse skal oplyses, at af en indhandling i 1955 på 12.225 tons sløjet og rensset fisk hidrørte kun 365 tons fra distrikterne nord for Egedesminde.

Til investeringer i fiskehuse er der i femåret anvendt 3,3 mill. kr.

Medens fremstillingen af saltfisk og gode traditioner for denne fisks rengøring og behandling således var skabt før 1950, har man i femåret efter denne tid nyopført en række industrianlæg.

Først og fremmest har man lagt vægt på produktionen af frosne fiskefilet'er af torsk og havkat. Eksporten af denne vare nåede i 1955 op på 3 mill. lbs., det var en stigning på 1 mill. lbs. i forhold til 1954. Hovedproduktionen foregår i Sukkertoppen, hvor man har udbygget det fra Fiskeri-Kompagniet overtagne anlæg, således at der i dag kan oparbejdes 30 til 40 tons råfisk pr. døgn til frysning. Til anlægget er knyttet en fiske-melsfabrik. Endvidere drives fryserianlæg i Julianehåb og Egedesminde. I Christianshåb nord for det egentlige torskefiskeri har man søgt at udnytte det fra Fiskeri-Kompagniet overtagne fryseri til produktion af frossen hellefisk og frosne rejer.

I Christianshåbs tidligere kulhus har man oprettet en rejehermetikfabrik med en produktion på ca. 500.000 dåser om året. Denne virksomhed er både teknisk og økonomisk tilfredsstillende, til trods for at man i sæsonen må

indføre kvindelig arbejdskraft fra andre byer og sørge for indkvarterings- og bespisningsmuligheder.

Endelig fremstilledes i 1955 360.000 dåser rejer og 25 tons rejemel på konserverfabrik i Narssaq.

Investeringerne i de nævnte industrianlæg har i femåret udgjort 3,6 mill. kr. Hertil kommer den fra Fiskeri-Kompagniet overtagne station Tovkussaq, der ved overtagelsen var opgjort til en værdi af 1,5 mill. kr. Nogle af stationens bygninger er flyttet, og det resterende anlæg anvendes til hvalstation for Handelens hvalfanger »Sonja Kaligtok«.

Samtidig med disse investeringer i forbedringer af fiskehusene og nyoprettelse af en fiskeindustri har Handelen ført en prispolitik, der tog sigte på at fremme interessen for fiskerierhvervet mest muligt. I 1950 var generaltakstens indhandlingspris for sløjet og rensset torsk i første sortering 17 øre pr. kg. Denne pris blev i 1951 forhøjet til 18 øre, 1952 til 22 øre, 1954 til 25 øre og 1955 til 34 øre. Der er altså i femåret sket en prisforhøjelse på 100 % eller i realiteten mere, da sortimentsbestemmelserne samtidig er blevet ændret, således at der modtages fisk af mindre størrelse end tidligere. Alene fra 1954 til 1955 skete en prisforhøjelse på 33 %.

Endelig ydes der af det offentlige lån på meget favorable vilkår til anskaffelser.

I henhold til bekendtgørelse af 6. juni 1953 kan der ydes lån på op til 90 % af leveringsprisen for større motorbåde og 20 % tilskud indenfor denne lånegrænse. Lånene forrentes med 4 % og afdrages over højst 15 år. Siden støtteordningens ikrafttræden 1953 og indtil 1. august 1955 er der ialt ydet ca. 225 lån til et samlet beløb på ca. 2 mill. kr. Antallet af motorbåde, der anvendes i fiskeriet, oplyses i 1950 at have været 363 mod 486 i 1954 og 471 i 1955.

Hvilke resultater i fiskeri og indhandling har nu disse anstrengelser i investeringer, indhandlingspriser og støttelån sat sig?

Desværre ikke alt for opmuntrende.

Tallene for indhandling af sløjet og rensset torsk i de 6 år 1950—55 har været følgende:

1950	13.000 tons
1951	11.200 »
1952	11.600 »
1953	12.600 »
1954	11.500 »
1955	12.500 »

I særdeleshed føltes det som en skuffelse, at den meget betydelige prisforhøjelse 1954/55 ikke satte sig større spor i produktionen end 1.000 tons.

Der har særlig været fremgang for Frederikshåb og Godthåb distrikter, medens fiskeriet i de nordligste distrikter har været på konstant tilbagegang

gennem hele 6-års-perioden. Således var f. ex. indhandlingen i Jakobshavn 1950 473 tons og 1955 87 tons og i Umanak 40 tons i 1950 mod 3 tons i 1955.

Samtidig med resultaterne for torskefiskeriet må det dog fremhæves, at fiskeriet efter havkat og rejer har fået stigende betydning.

Op til 1951 indhandlede ingen havkat. Derefter var indhandlingen af strubeskåren fisk:

1952	126 tons
1953	1.987 »
1954	2.500 »
1955	3.400 »

Havkatfiskeriet har altså hermed fået en virkelig selvstændig betydning. Af det indhandlede kvantum er der i 1955 fremstillet 690 tons filetter, der eksporteredes til USA til acceptable priser.

Af rejer indhandlede i 1950 24 tons, medens indhandlingen i 1954 og 1955 var henholdsvis 388 og 565 tons.

Skal man søge at gøre fiskeriets mængdemæssige resultater op under eet for torske, havkat, rejer og hellefisk, synes det berettiget at anslå stigningen fra 1950—55 til godt 33 %.

Men hvad er nu årsagerne til torskefiskeriets stagnation?

For Sukkertoppen distrikt er det klart, at torskefiskeriets stagnation skyldes, at der nu fiskes efter anden fisk, fortrinsvis havkat. Men for det øvrige land?

Mange forskellige hypoteser har været nævnt i denne forbindelse.

Der har for det første næsten hvert år været klaget over de klimatiske forhold: kulde, megen is, storme.

En del epidemier med tilhørende karantæneafspærringer, således mæslinger i 1955, har også spillet ind.

Om begge disse forhold må man dog vist have lov at mene, at når de optræder konstant igennem 5 år, er det vanskeligt at betragte dem som rene undtagelses- eller eengangsphenomener.

Værre er det, at selve torskeforekomsterne ved de grønlandske kyster og i fjordene synes at være i aftagende, hvorom jeg kan henvise interesserede til dr. phil. Poul Hansens undersøgelser.

Jeg skal ikke gøre mig til dommer over disse forskellige opfattelser. Det synes imidlertid som om, at selve overgangsprocessen i det grønlandske samfund i disse 5 år ikke har været en gunstig baggrund for arbejdsindsatsen i det meget krævende erhverv, som fiskeriet er. Der har været knaphed på arbejdskraft, og mange forskellige aktiviteter og adspredelser har konkurreret om tiden.

Efterhånden som de sociale tilstande forbedres — og det gør de jo heldigvis i stærkt tempo — så må nødvendigvis sygdomsbekæmpelsen, bedre bolig- og ernæringsforhold, bedre undervisning o. s. v. sætte sig spor i øget

arbejdsevne. Når endvidere de uro- og splittelsestendenser, som en overgangstid nødvendigvis medfører, atter har lagt sig, og de nye tilstande er blevet de tilvante, må produktionen også antages at få bedre kår.

Spørgsmålet må følges med den allerstørste agtpågivenhed, for intet problem er vel større i dag i Grønland. Af produktionen — og af denne alene — må det nødvendigvis afhænge, om den grønlandske befolkning ved egne kræfter skal kunne fastholde et leveniveau på højde med det, der gælder for vesteuropæiske fiskerbefolkninger. Frå Danmark kan vi støtte og hjælpe økonomisk, teknisk og uddannelsesmæssigt — og jeg siger ikke, at vi ikke kan gøre mere, end der hidtil er gjort — men det må til syvende og sidst bero på den grønlandske fiskers arbejdsindsats, om vi i fællesskab skal nærme os målet.

Fåreavlen drives så godt som udelukkende i Julianehåb distrikt. Bestanden var i 1948 oppe på 22.000 får, men i den meget hårde vinter 1948—49, hvor fåreholderne ikke havde fået samlet tilstrækkeligt vinterfoder til en katastrofesituation, halveredes bestanden. Efterhånden er antallet af får atter vokset til 21.000 i 1954.

På slagteriet i Narssak slagtedes i 1955 8.300 stk. får og lam. 5.500 konsumeredes i fersk tilstand og som konserver i Grønland, resten eksporteret til det øvrige Danmark i særdeleshed til Færøerne.

Medens forsyningstjenesten drives for den danske statskasses regning, administreres indhandlingen, behandlingen og eksporten af de grønlandske produkter alene til fordel for de grønlandske producenter. Staten ejer produktionsanlægene, der stilles til rådighed for de grønlandske producenter mod forrentning og afskrivning, der beløber sig til ca. 1½ mill. kr. årligt. Trods dette har virksomheden i intet år givet underskud. Overskuddene henlægges til den grønlandske konjunkturudligningsfond, der ved udgangen af 1954 androg 4.084.000 kr.

Konjunkturudligningsfonden, hvis statutter er af 9. januar 1952, administreres af Den kgl. grønlandske Handel. Fondens bestyrelse er den samme som Handelsens styrelsesråd. Fonden er oprettet i erkendelse af, at det grønlandske erhvervsliv er et af de mest konjunkturfølsomme i verden, og dens midler skal anvendes til at afbøde prisfald under nedgangskonjunkturer. Fonden er i princippet en interessant nationaløkonomisk nydannelse, der dog har fortilfælde flere steder, således f. ex. i Norge. Fonden har imidlertid siden sin oprettelse ikke været ude for udbetalinger, da konjunkturerne for fisk og fiskeprodukter har været gode. Man må inderlig håbe, at fonden får mulighed for at vokse sig stor og stærk, inden den skal stå sin prøve som udjævner af en konjunkturedgang. En kortere tids prisfald vil fonden allerede i dag kunne klare. Hvis der derimod skulle komme flere års dårlige priser, eller hvis det grønlandske omkostningsniveau skulle stige yderligere uden tilsvarende stigninger i fiskepriserne på verdens-

markedet, vil statskassen få valget mellem enten at yde tilskud til fiskeriet eller se dette gå til grunde og give tilskudet i form af sociale understøttelser. Der er i dag kun en yderst beskednen margin mellem den nuværende tilstand, hvor det grønlandske produktionsliv som en helhed hviler i sig selv, og en på tilskud og pristal baseret og i alle detaljer reguleret planøkonomi.

Lad os til slut prøve at trække hovedpunkterne op for, hvad der i disse 5 år er udrettet — og hvad der endnu ikke er nået.

Der er opbygget en ny organisation, hvor i modsætning til tidligere indkøbs- og salgsvirksomheden i København, transportvæsenet til og fra Grønland, forsyningstjenesten og produktionsvirksomheden på Grønland samt penge- og postvæsenet er samlet i een virksomhed og under een ledelse.

Denne ledelse administrerer indtil videre tillige de nyoprettede organer, den grønlandske salgsorganisation og den grønlandske konjunkturudligningsfond.

Som det dispositions-mæssige grundlag for hele denne virksomhed er fra grunden nyskabt et moderne bogholderi- og regnskabsvæsen.

Forretningsmæssige principper svarende til, hvad der er gældende indenfor vellejede private erhvervsvirksomheder, er lagt til grund for indkøbs- og exportvirksomheden og samtlige driftsomkostninger.

Derimod ledes forsyningstjenesten i såvel spørgsmålet om butikkers opretholdelse og placering som i problemerne vedrørende vareudvalg og prispolitik mere efter velfærdsmæssige hensyn overfor den grønlandske befolkning end forretningsmæssige synspunkter.

For det grønlandske produktionslivs vedkommende er hovedvægten mere lagt på en ophjælpning og udvikling over længere sigt, end på den størst mulige øjeblikkelige rentabilitet. Opretholdelsen af produktionssteder og produktionsgrene, der hverken er — eller har rimelig udsigt til at blive — rentable, har dog i et vist omfang været nødvendige, da stedets befolkning ellers var blevet henvist til lediggang og socialhjælp. Antallet af beboede steder er dog siden 1948 faldet med 42.

Gennem forbedringer af fiskehuse og oprettelse af industrianlæg har fiskerne fået væsentlig forbedrede muligheder for at afhænde deres fangst til lønnende priser. Stagnation i den indhandlede torskemængde er dog et mørkt punkt i dette billede.

Forsyningstjenesten er reformeret såvel med hensyn til vareudvalg som butiksindretning og kundebetjening, således at den i hvert fald i byerne tilfredsstiller rimelige krav, medens specialiteter selv sagt fortsat må indskrives fra København.

Overfor private danske erhvervsdrivende, der har ønsket at gøre en indsats i det grønlandske produktionsliv, har man efter evne søgt at vejlede og støtte både hvad angår rådgivning om de specielle grønlandske forhold,

hjælp til mest hensigtsmæssig placering og transport og meddelelse af exporttilladelse. Det skal dog indrømmes, at man på dette område hidtil ikke har indhøstet så opmuntrende erfaringer, at det for tiden er berettiget at løbe an på, at privat dansk initiativ i væsentlig grad vil forbedre de grønlandske erhvervsmuligheder, endsige være villig til at løbe risikoen for at åbne nye og uprøvede veje.

Må jeg til slut have lov at sige et par ord om selve dette at være med i Grønlandsarbejdet. Det føles som en berigelse alene at have set dette store, egenartede og sært betagende land. Selv om mit personlige kendskab til den grønlandske befolkning er ringe, giver det dog en følelse af varm taknemlighed at have fået lejlighed til som læg medarbejder at være med i det opbygningsarbejde, der siden 1950 er foregået — og stadig i mange år vil foregå — til gavn for denne befolkningsgruppe. Alle vi, der interesserer os for og lever med i Grønlandsarbejdet har den helt naturlige forpligtelse først og fremmest at søge at støtte de mænd og kvinder fra Grønland og Danmark, der har valgt denne opgave som livsgerning, og som lægger al deres tid og kraft deri.

Det forekommer mig, at de ofte har for ublide kår. Den offentlige kritik er en nødvendighed i et demokratisk samfund. Den er nødvendig for at vedligeholde offentlighedens og dermed den bevilgende lovgivnings interesse. Den kan afsløre fejl og påpege perspektiver i udviklingen, som den, der går i det daglige arbejde, måske vanskeligere har mulighed for at gøre op. Men jeg synes, at kritikken af Grønlandsarbejdet ofte har haft et indhold, der sagligt er for slet underbygget, og en form, der er unødigt sårende. Hvis det kommer dertil, at egnede mænd undgår eller forlader Grønlandsarbejdet, fordi kritikken kaster med mere smuds, end de finder at kunne tage imod, da gør en sådan kritik langt mere skade end gavn. Hvis man derimod vel bliver på sin post, men vogter sig for at tage noget initiativ, der kan exponere sin ophavsmand, da er resultatet endnu værre. Jeg sigter ikke efter utopiske tilstande i den offentlige debat, men vi skulle gerne nå dertil, at en medarbejder, der har valgt Grønlandsarbejdet som livsgerning, ikke på forhånd er mere udsat for ubeføjede angreb eller ringeagtende omtale end enhver anden, der er beskæftiget ved offentlig virksomhed. Thi det er på disse medarbejderes indsats, at Grønlands fremtid bygges op.

NOGLE SOCIOLOGISKE PROBLEMER

Af KAARE SVALASTOGA¹

Indledning.

Udgangspunktet for sociologisk tænkning og forskning er en speciel interesse for den sociale faktors betydning i menneskelivet.

Hvem påvirker hvem, hvorledes, hvornår, under hvilke betingelser og med hvilke virkninger? Dette er sociologiens kerneproblem.

Vi ved, at variation i den sociale faktorgruppe kan gøre det samme menneskelige biologiske materiale til amerikanere, russere eller danskere, til forbrydere eller agtede medborgere, til sindsyge eller normale. Men vi ved også, at vi kun står ved begyndelsen af udforskningen af denne faktorgruppe.

Sociologerne søger at udvikle deres mulighed for at lade sig sensitivere af denne faktorgruppe, at blive i stand til at opdage selv meget små forskelle i social adfærd, når de er der. Holdbar viden indenfor dette felt, som indenfor ethvert andet, kan kun etableres ved empirisk forskning.

Social interaktion.

Den proces, hvorved mennesker påvirker hinanden, kalder vi social interaktion. Der kan være tvivl om minimumsbetingelserne for forekomst af sådan interaktion, men om typiske tilfælde vil der aldrig være tvivl. Gennem social interaktion kan personer og grupper forandre deres grad af indbyrdes solidaritet fra stærkere til svagere sammenhold eller omvendt. Og et sociologisk hovedproblem er derfor at analysere de nødvendige og tilstrækkelige kendetegn ved den interaktion, som begunstiger, og den, som modarbejder parternes solidaritet. Vi tangerer her et gammelt problem, som hyppigt har været formuleret således: Hvad er det, som får grupper til at hænge sammen, eller hvorfor lever mennesket normalt i grupper og ikke som eremitter.

Der kan siges at være fire hovedsynspunkter:

1. Mennesket lever i grupper, fordi gruppen er en menneskelig opfindelse, tilpasset bestemte formål. Dette er den såkaldte sociale kontrakt teori,

1. Professor ved Københavns Universitet.

- i hvilken individet fremstår som knyttet med ofte ret svage bånd til gruppen eller samfundet. Denne teori, som savner enhver historisk basis, har få, om overhovedet nogen, forsvarere blandt nutidens sociologer.
2. Mennesket lever i grupper, fordi det ikke kan lade være. Mennesket er nemlig udstyret med et hjerneinstinkt. Svagheden ved denne teori er, at der ikke findes nogen specifik organisk mekanisme, som kan ses at være knyttet til det påståede instinkt. Denne teori var, ligesom instinkt-teorier i det hele taget, meget populære i tiden efter Darwin og op til omkring 1920. Nu har også denne teori få eller ingen tilhængere.
 3. Mennesket lever i grupper, fordi det ville omkomme, hvis det ikke gjorde det. Dette synspunkt fremkommer i flere varianter. En meget gammel — men nu ikke længere akcepteret variant — er det organismiske synspunkt, at samfund i detaljer ligner de mere højtstående biologiske organismer — med hensyn til såvel struktur, funktion som udvikling. Dette implicerer bl. a. en meget stærk, gensidig afhængighed gennem arbejdsdeling mellem samfundets medlemmer.
 4. Den nu mest akcepterede teori er en anden og mere forsigtig formuleret variant af det netop under 3 nævnte grundsynspunkt. Denne variant har, såvidt jeg kan se, ikke noget specielt navn, men kunne muligvis kaldes komplementært teorien, idet grundsynet er, at gruppeliv skaber målbare fordele for menneskene, derved at de supplerer hinanden.

Det er ved studiet af dyregrupper, at Allee og hans medarbejdere har kunnet afsløre, at gruppemedlemskab skaber målbare fordele for individerne, f. eks. øget overlevelschance. Denne komplementæreffekt må, også efter min mening, opfattes som den fundamentale forklaring på, at mennesker og til dels andre dyr lever i grupper.

Der er to hovedavenuer til komplementæreffekt i det menneskelige samfund.

1. Den consensuelle: Fordel deriveret fra interaktion mellem relativt homogene parter.
2. Den symbiotiske: Fordel deriveret fra interaktion mellem heterogene, men hinanden supplerende parter.

En bestemt gruppe kan benytte begge veje, f. eks. familien, men i almindelighed kan man sige, at consensus vil dominere i de mindre grupper, symbiose i de større.

En relativt varig øgning af solidaritet antages kun mulig gennem en øgning af fornøden eller forønsket gensidig ydelse, eller gennem en gensidig øgning af behovet for disse ydelser.

Gennem sin hjælpeløshed som nyfødt, sin lange barndom, sin relativt permanente seksuelle påvirkelighed og sin intelligens som voksen er menne-

sket i en for dyreriget usædvanlig grad egnet til at drage vital fordel af gruppeliv.

Sociale grupper.

En tilfældig samling af personer, f. eks. passagererne i et bestemt S-tog, eller en befolkningsstatistisk kategori, f. eks. kvinder i den fødedygtige alder, udgør ikke grupper i sædvanlig sociologisk forstand. For at en sådan social gruppering også skal kunne kaldes en gruppe, vil man forlange, at interaktionen eller samkvemet mellem personerne skal overstige et vist minimum. Dette minimum vil dog findes defineret noget forskelligt af forskellige sociologer. Denne uenighed er dog næppe så alvorlig, som det kunne synes, idet de grupper, som i særlig grad er adfærdsbestemmende, viser en interaktion mellem deltagerne som langt overskrider ethvert rimeligt minimumsforslag. To gruppetyper er i denne henseende særlig relevante: Primærgrupper og samfund. Primærgrupper er grupper, indenfor hvilke interaktionen har en særlig intim karakter, som f. eks. i en familie eller en kreds af gode venner. Samfund er grupper, der kendetegnes ved en sådan differencieret og koordineret rollefordeling, og sådanne biologiske og fysiske ressourcer (en befolkning med adekvat fordeling på køn og alder til sikring af reproduktion, et territorium), at tilfredsstillelse af essentielle betingelser for langtidsoverlevelse muliggøres. Samfund kan som bekendt variere stærkt i størrelse fra den lille primitive boplads med ca. 10 individer til verdenssamfundets foreløbige maksimum på ca. 2500 millioner indbyggere. Primærgrupper er derimod altid af ret begrænset størrelse, idet intim interaktion mellem parterne kræver tid, og tid er et knaphedsgode. Derfor vil kun de mindste samfund samtidig kunne være primærgrupper. Det følger af definitionen af samfund og af menneskets mangel på instinkter, at ethvert samfund må disponere over et kulturelt repertoire, beregnet på at løse de problemer, som kan true gruppens overlevelse. Samfundsmedlemmerne skal beskyttes mod tørst, sult, forfrysning og sygdom, nyrekrutteringen skal sikres, og samtidig med dette skal der sørges for, at medlemmerne ikke demoraliseres af modgang, og at gruppens sammenhold opretholdes. Kun enkelte af de mange herhen hørende, universelt forekommende, adfærdsmekanismer eller institutioner vil blive omtalt nedenfor.

Den informelle gruppe.

Det nittende århundredes sociologer var i udpræget grad makrosociologer. Det var struktur, og fremfor alt forandring i de store sociale enheder: Nationer, stater, menneskehed, som havde deres hovedinteresse. Med det 20nde århundrede og ganske særlig fra 1930'erne vokser der en stærk mikrosociologisk forskningsaktivitet frem. Den årlige høst af videnskabelige bidrag til de små gruppers sociologi ligger nu på omkring 150, uden at medregne

det meste af det familiesociologiske stof. Fra et common sense synspunkt vil denne mikrosociologiske forskning og dens resultater let synes bagatelmæssig og ubetydelig: Der rapporteres om ledelsens forhold til moral og produktivitet iblandt 20 amerikanske drenge i 10års alderen, der rapporteres om venskab og traktement blandt naboer, og der rapporteres om hvem der siger hvad til hvem i en lille gruppe arbejdere. Det er naturligt, at udenforstående spørger: Hvad kan sligt tjene til. Hertil kan kun svares med et sociologisk credo: Vi er mange sociologer, som tror, at denne form for forskning lettere vil føre os til holdbare sociologiske generaliseringer af en ret fundamental natur end den fremgangsmåde, som består i at gå direkte løs på samtidens sociale problemer i snævrere forstand. Måske en af de vigtigste grunde til denne antagelse er den omstændighed, at udforskningen af små grupper kan benytte mere eksakte fremgangsmåder, end det oftest er muligt ved udforskning af større grupper. Således besidder vi nu teknik til ret detaljeret iagttagelse og klassificering af interaktion i mindre grupper (Chapple, Bales, Carter o. a.), teknikker til at konstatere tiltræknings- og frastødningsforhold indenfor gruppen (Morenos sociometriske metode), og endelig har det, som Lewin i 1939 profeterede, vist sig muligt at gennemføre kontrollerede eksperimenter med små grupper, der ikke er væsensforskellige fra naturvidenskabernes. Det er også værd at minde om, at det hyppigst har vist sig fordelagtigt i det lange løb, at lade forskerne selv bestemme, hvad de vil forske. Den sociometriske metode, der i sin oprindelige valgtekniske form, består i at bede hvert medlem af en gruppe om at angive en eller flere præferencer blandt de øvrige for givne formål, har vist sig at være et såvel pålideligt som gyldigt middel til at konstatere specielt tiltrækningsforhold indenfor mindre grupper.

Grupper af personer som alle gensidigt foretrækker hinandens selskab har gennemgående vist sig at være meget små. Ser vi bort fra familien, viser såvel James' data fra Oregon, Hollingsheads data fra Morris, som vore egne fra Danmark, at sådanne grupper sjældent overstiger 10 personer.

Med stigende gruppestørrelse indtræder en stærkere differenciering: Vi får stjerner, hvis selskab begæres af mange, og isolater, hvis selskab begæres af få eller ingen. Som følge heraf observeres samtidig en ret iøjnefaldende mangel på gensidighed i præferencer. Ved undersøgelse af venskabsforhold mellem naboer i fem mindre danske naboskab fandt vi, at flertallet af udtalte præferencer ikke blev gengældt. Den samme konklusion kom Moreno, Jennings og Lundberg til ved studium af noget større grupper.

Blandt de små grupper indtager diskussionsgrupperne en særlig interessant stilling som forskningsobjekt på grund af den vidtstrakte benyttelse af sådanne grupper enten i form af komiteer, bestyrelser, udvalg eller lignende. Komiteers ineffektivitet er jo næsten et ordsprog, og allerede dette skulle retfærdiggøre eksperimenter og undersøgelser af effektivitetsbetingel-

ser i sådanne grupper. Denne forskning må fremdeles siges at være på begynderstadiet, men mange er dels gennem common sense, dels gennem teori og dels gennem forskningsresultater blevet overbevist om, at et fundamentalt misforhold ved diskussionsgrupper af traditionel opbygning er udformningen af lederens position og rolle i gruppen. Man vil mene, at ineffektiviteten hyppigt kan forklares ved en ledelse, som kendetegnes ved mangel på social sensitivitet, altså manglende evne eller vilje til at sætte sig i den andens sted, mangel på kooperativ mødeplanlægning, manglende spredning på medlemmerne af gruppeopgaver i almindelighed, uklarhed om målene for gruppens diskussion eller arbejde, manglende resumering af diskussionens forløb fra tid til anden, ingen forsøg på at vurdere effektiviteten i benyttede fremgangsmåder og malplaceret blufærdighed, når det gælder diskussion af gruppens egne arbejdsmoralproblemer. Det fremhæves, at gruppeeffektivitet i mindre grupper er intimt afhængig af, hvad der kaldes det sociale klima, og at en bestemt type klima er specielt essentielt, hvis man ønsker et maksimum af frimodige meningsyttringer, nemlig det som kendetegnes ved informalitet, venlighed, følelsesmæssig varme, tolerance, vilje til at finde noget rigtigt i den anden mands indlæg og manglende forsøg på at gradere en mand intellektuelt eller på anden af ham uønsket måde på basis af hans indlæg.

Tilhængere af disse synsmåder gør sig altså til talsmand for en ny leder-type, hvis væsentlige kendetegn er, at han opfatter sig som et redskab, der skal lette meningsudvekslingen og afgørelsesprocessen i gruppen, og ikke pådutte gruppen sine egne færdiglavede ideer til løsning af gruppeproblemer. Bagved disse synspunkter ligger et demokratisk postulat. Hver enkelts bidrag er af betydning, og det gælder derfor om at skabe de betingelser, som maksimerer chancen for at ethvert gruppemedlem skal yde noget, og yde sit bedste og sit mest oprigtige bidrag.

Det er let nok at kritisere denne retning, og der kan være meget om, at dens synspunkter foreløbigt er baseret vel så meget på tro, som på testet viden. Men der findes næppe nogen sociolog, som vil være uenig i, at de fleste iagtbare diskussionsgrupper kun udnytter en ringe del af gruppens arbejdspotential effektivt. Der kan også være grund til at fremhæve, at de nævnte principper for det optimale gruppeklima næppe kan forventes at have nogen universel anvendelighed. Med øgende gruppestørrelse og øgende gruppeheterogenitet vil øgende formalitet nødvendiggøres. Øgende milieu-trusel synes at virke i samme retning.

Gruppepres.

Det er en almindelig erfaring, at en gruppe udøver et pres overfor sine medlemmer, og således mere eller mindre effektivt kanaliserer deres handlinger i forønsket retning.

Gruppen har hertil tre instrumenter:

1. Den differentielle fremhævnning, f. eks. propaganda og oplæring.
2. Belønning.
3. Straf i vid (sociologisk) forstand.

Men det ses let, at disse instrumenter kun er effektive, i den grad gruppen er i stand til at bruge dem, og i den grad belønningen er eftertragtet og straffen frygtet.

At den sociale kontrol er effektiv viser sig ved, at gruppemedlemmerne handler overensstemmende med gruppens normer.

Normer definerer vi med Homans som en adfærdsforventning, der leder til straf, såfremt den ikke imødekommes.

De kan siges at være af to hovedtyper:

1. Normer, som udpeger et interval af handlinger som acceptable, mere eller mindre ekstreme handlinger som inacceptable. Af denne type er bl. a. også arbejdergruppens spontane produktivitetsnormer. Roethlisberger og Dickson har vist, at sådanne normer kan være meget præcise (kun lidt spænd mellem minimum og maksimum) og meget effektive. Deres egen interpretation af denne adfærd som vidnesbyrd om irrationel motivering blandt arbejderne, forsåvidt som de fleste ville kunne tjene mere uden sådanne normer, er dog højst dubiøs, når man erindrer den reelle risiko for arbejdsløshed ved overproduktion. Miller og Form regner med produktivitetsnormer af denne type som et henimod universelt fænomen i den moderne industri.
2. Den anden hovedtype af normer er dem, som enten ikke angiver noget minimum eller ikke angiver noget maksimum, men kun en af disse størrelser. Et fodboldshold bestræber sig på at sikre et minimum af teknisk færdighed i boldbehandling og et minimum af offervillighed for holdet, men maksimum eksisterer ikke som normer.

Solidariske grupper kan udøve en mere omfattende og mere effektiv social kontrol end mere løst sammenknyttede grupper.

Schachter fandt ved et omhyggeligt eksperiment, at afvigere fra gruppenormer blev hyppigere forkastet af de øvrige, jo mere attråværdig gruppe-medlemskabet var for medlemmer.

Eksperimenter af Kelley og af Kelley og Volkart har vist, hvorledes en norms modstandsdygtighed øges med solidariteten i gruppen.

Studier af mindre grupper har, som Homans påpeger, afsløret et kendetegn ved straffen for normbrud i små grupper. Den kan ikke siges at være proportional med, men drastisk i forhold til forseelsen. Vi forstår da bedre, at øje for øje, tand for tand princippet har repræsenteret en for sin tid humaniserende bestræbelse.

Når en gruppe har en norm, eller adfærdsforventning med straf for afvigelse, vil den højeste grad af konformitet forekomme, hvor normen er internaliseret blandt medlemmerne, mere populært udtrykt, hvis man får dårlig samvittighed ved at handle mod normen. Fuldstændig internalisering er ikke blot en effektiv, men også en økonomisk ordning, idet den sparer gruppen alt arbejde med at overvåge og eventuelt straffe medlemmer. Men i den civiliserede verden idag, med dens store normative uenighed og publicitet herom, vil man hyppigt, også i de små grupper, støde på manglende internalisering, hvorved vi kan få en forskel mellem gruppemedlemmers offentlige meninger og deres private.

Socialpsykologen Schank fortæller, at han engang kom til en amerikansk landsby, hvor en religiøs sekt dominerede og blandt andet havde forbudt al nydelse af alkohol. Schank gik så rundt og spurgte, om der da ikke var nogen, som tog sig et glas øl eller en dram, men fik altid negativt svar. Da han havde været der en tid, blev han dog så populær, at han lidt efter lidt blev budt hjem til flere af familierne i landsbyen. Det hændte da ikke een men flere gange, at gardinerne blev rullet ned, og der blev budt på alkohol, men enhver familie, som således brød normen, var overbevist om at være ene derom. Kelleys og Volkarts eksperimenter giver basis for den teori, at den offentlige mening om et normtema i en gruppe, siden den jo er underkastet såvel et ydre som et indre konformitetspres, er mere modstandsdygtig overfor forandringer end de private meninger.

Der fremsættes undertiden den påstand, at internalisering kun finder sted i interaktion, som er tilfredsstillende for det deltagende individ, således f. eks. Festinger, og det er også velkendt, hvor ineffektive de mildere former for straf kan være. Men data fra de tyske koncentrationslejre tyder meget stærkt på, at et individ vil internalisere en på forhånd inakceptabel norm, når truslen om straf for afvigelse er meget virkelig og straffen ekstrem.

Kommunikation.

Forskningsopgaverne indenfor feltet kommunikation eller social kommunikation kan sammenfattes i en enkelt sætning således: Hvem siger hvad, til hvem, hvorledes, med hvilke virkninger, under hvilke betingelser.

Et vist minimum af kommunikationseffektivitet er nødvendig for organiseret gruppeliv. Dette må gælde uanset om kommunikationseffektivitet defineres som overensstemmelse mellem senders og modtagers interpretation af et budskab, eller vi — mere generelt — med effektivitet tænker på, i hvilken grad senderens intentioner realiseres af modtageren.

Medens den typiske kommunikation i små grupper og i preliterære samfund kendetegnes ved, at der kun er en sender og et meget begrænset antal modtagere af givet budskab, så er nationalstaterne i den vestlige civilisation siden Gutenberg i stigende grad kendetegnet ved forekomsten af masse-

kommunikation, hvor altså antallet af modtagere er enormt sammenlignet med antallet af sendere. Når derfor som nu et enkelt budskab i det optimale tilfælde kan influere millioner af modtagere, så kan det betale sig at finde ud af noget mere om betingelserne for effektiv kommunikation. Der finder nu en meget aktiv forskning sted såvel i U.S.A. som i visse europæiske lande. Meget af denne forskning er dog strengt bevogtede forretningshemmeligheder. De mest aktive grene er indholdsanalysen, som beskæftiger sig med en kvantitativ analyse af det, der meddeles, publikumsanalysen, som beskæftiger sig med modtagerklientelet's sammensætning. Mindre aktiv, fordi så meget mere vanskelig at gennemføre, er effektanalysen.

Måske den vigtigste empiriske generalisering, som hyppigt bekræftes i kommunikationsforskningen, er det selektive princip: De potentielle modtagere i kommunikationsprocessen foretager bevidst eller ubevidst en udvælgelse, hvis normale resultat er, at effektiv kommunikation af budskaber, der går på tværs af individernes erfaring og præferencer, vanskeliggøres.

Anderledes udtrykt, omvendelseskampagner absorberes hyppigst af dem, som allerede er omvendte, oplysningskampagner har svært ved at nå frem til de uoplyste o. s. v.

Måske den bedste illustration af dette princip er udfaldet af den store kampagne for at sprede kendskab til F.N. i Cincinnati. Forfatterne konkluderer: »The people reached by the campaign were those least in need of it the people missed by it were the new audience the plan hoped to gain«.

Før kampagnen var der 30 %, som selv med den mest overbærende interpretation af svarene ikke kunne siges at kende til F.N.s formål, efter kampagnen var tallet 28 %, altså praktisk talt uforandret. Og dog havde man i mellemtiden givet ethvert skolebarn litteratur med hjem om F.N., lærerne havde talt om F.N., radioen sendte F.N. programmer, en station så meget som 150 notitser pr. uge. Aviserne understregede F.N. i det halve år propagandakampagnen varede. Tusindvis af klubber og foreninger havde F.N. programmer og slagordet »Freden begynder med F.N., F.N. begynder med dig« blev vist på plakater, tændstikæsker etc. etc.

Af særlig betydning er det kurvilineære forhold, som synes at herske mellem interesse og forståelighed, nemlig sådan at hvis et budskab kommer over et vist maksimum og under et vist minimum i forståelighed, så mødes det med mindre interesse, end hvis det har en mellemliggende vanskelighedsgrad.

Der er grund til at antage, at den afgørende indflydelse på massekommunikationsmidlernes indhold ligger hos personer med mere end normal skoleuddannelse og følgelig højere end normal evne til at forstå et budskab, og følgelig højere risiko end de noget mindre uddannede for at registrere kedsomhed og interesseløshed overfor kommunikation, på grund af at den er

for selvfølgelig for dem. Men heraf følger igen en risiko for, at et budskab bliver lagt på et for højt vanskelighedsstrin i relation til den befolkning, det er beregnet for, udelukkende fordi senderne er ængstelige for at kede eliten.

Et vigtigt bidrag til forståelighedsforskningen er gjort af B.B.C.'s Audience Research Department ved professor, dr. P. E. Vernon og ved magister W. A. Belson. Såvel i Vernons som i Belsons undersøgelse var radioprogramtypen, som blev undersøgt, anset for populær i den forstand, at et flertal af den voksne befolkning (Belson) eller et flertal af de værnepligtige (Vernon) af radioledelsen blev anset som potentielle lyttere. Men Vernon, som undersøgte 15 min. folkeoplysningsprogrammer bestemt for de værnepligtige, fandt, at disse havde en vanskelighedsgrad, som gjorde, at 50 % af rekrutterne ikke kunne få noget nævneværdigt ud af at lytte til dem, og denne ineffektivitetsprocent lå endda højere for rekrutter, der kun havde folkeskoleuddannelse. Vernon undersøgte ialt 50 ulige programmer og fik gennemsnitlig 92 personers reaktion på hvert program.

Belson undersøgte 26 »Topic of tonight« programmer, et orienterende 5. minutters foredrag, som hver dag, undtagen i week-end'en, følger 22-nyhederne i Light Programm. Hvert program blev genspillet for en gruppe forsøgspersoner. Tilsammen deltog ca. 1000 forsøgspersoner i hans eksperimenter. De nævnte programmer opgives at være bestemt for den del af den engelske voksne befolkning, som bliver tilbage, når de mest uddannede 15 % og de mindst uddannede 30 % trækkes fra. Af Belsons resultater fremgår, at disse programmer havde en vanskelighedsgrad, som gjorde, at flertallet af de lyttere, den var bestemt for, ikke engang fik hovedpunkterne med i foredragene.

Dodd og hans medarbejdere har interesseret sig for rygtespredning, der som bekendt er et nødkommunikationsmiddel, når de mere moderne midler er sat ud af funktion, og af denne grund af særlig interesse for militære strategier.

Et interessant spørgsmål er rygtespredningens hastighed. Det kan vises, at i situationer, hvor rygtespredning (fortælling og lytning) er jævnt fordelt i en befolkning, og hvor den gennemsnitlige rygtespredningsaktivitet holder sig konstant over tiden, må antallet af dem, som kender rygtet, vokse lineært logistisk med tiden. Dette vil igen sige, at antallet vokser meget langsomt i begyndelsen af den periode som betragtes, har maksimal væksthastighed, når der er netop lige mange som kender rygtet, som der er personer ubekendt med rygtet, og at væksten derefter aftager i hastighed. Dodd gengiver et eksperiment som synes at bekræfte modellen godt, men fremhæver, at man havde mange vanskeligheder med at finde en situation, hvor den lineære logistiske ligning passede.

Med tilstrækkelig spænd i de observerede variable viser det sig, at den sociale interaktion (rygtespredning inkluderet) mellem to grupper er tilnærmelsesvis direkte proportional med produktet af gruppernes størrelse og omvendt proportional med afstanden ¹ mellem dem.

Afstandseksponenter tenderer til at falde med stigende kommunikations-effektivitet og med stigende gruppesolidaritet.

Psykofysikerne har eksperimentelt konstateret, at indenfor ret vide intervaller er et psykologisk kontinuum (S) — som f. eks. reaktionen på noget som værende større eller mindre — logaritmisk afhængig af det tilsvarende fysiske kontinuum (R) som f. eks. den målte størrelse. Dette er Fechners lov:

$$S = k \log. R$$

Dette logaritmiske forhold mellem en reaktion og den påvirkning, som udløser den, synes at have en langt videre gyldighed end almindelig antaget.

Her skal kun nævnes, at Dodd og hans medarbejdere ² har eksperimenteret med flyvesedler kastet ned fra luften i 8 små byer (størrelse fra 1—2 tusind). Sedlerne var adresset til University of Washington, Seattle, og kunne afsendes ufrankerede. På bagsiden var der nogle spørgsmål til besvarelse.

Yderligere blev hver person, som fik fat i mere end en seddel, bedt om at give alle de øvrige videre. »Everyone should get one!«

Resultatet blev så aflæst dels ved antallet afsendte kort fra hver by, dels ved interviewing med et tilfældigt udvalg af hver bys husstande nogle få dage efter eksperimentet. Man havde sikret sig, at radio, aviser etc. undlod at omtale seddelnedkastningen i mellemtiden.

I nogle byer kastede man en seddel ned for hver fjerde indbygger i andre en for hveranden og så videre op til 32 sedler per indbygger.

Interessen koncentrerede sig nu om reaktionen på disse sedler. Hver seddel var et stykke gult karton i format 13 cm. × 20 cm. forsynet med en kort tekst og et kort til afrivning.

I teksten blev der gjort opmærksom på, at under et fjendtligt angreb kunne normale nyhedsspredere, som radio, telefon og aviser blive sat ud af funktion, og nedkastede sedler kunne blive den eneste officielle kontaktmulighed. Under henvisning til vigtigheden af at vide, hvorledes meddelelser mest muligt effektivt kunne spredes på denne måde, henstillede man til dem, som samlede sedlerne op, at indsende det lille kort.

Interviewingen viste nu, at den procent af de interviewede i hver by, som kendte sedlens budskab, var logaritmisk afhængig af antal sedler nedkastet per indbygger:

1. Løftet til en potens mellem 1 og 2.

2. Af hvilke en af de hyppigst nævnte er dansk-amerikaneren Otto N. Larsen.

Antal nedkastede sedler per person	Procent som kendte budskabet
0.25	25
0.50	37
1	30
2	44
4	63
8	72
16	82
32	88

Flyvevåbnet kunne heraf udlede den praktiske lærdom, at virkningen af lige store tilvækster i antal sedler per person aftager jævnt, og selv med et så relativt svagt motiverende budskab som det ovennævnte var der kun ringe ekstra nytte forbundet med at fordoble eller to gange fordoble antal sedler per person, når dette lå på 8.

Men for den videnskabelige erkendelse var ny viden erhvervet om den Fechnerske lovs gyldighedsområde. Der var kun en observation, som afveg særlig meget fra den bedst passende logaritmiske kurve.

Den offentlige mening.

Et af de betydeligste fremskridt i den nyere sociologi og socialpsykologi er udviklingen af den kombinerede teknik, spørgeskema — interviewer — repræsentativt udvalg, således at man nu med relativt beskedne økonomiske ressourcer kan konstatere en hel nations mening om problemer af samfundsmæssig interesse ved kun at udspørge nogle få tusind personer. Denne teknik fik sit dramatiske gennembrud ved præsidentvalget i U.S.A. i 1936, og George Gallup fortjener at fremhæves som pioner og en af de mest effektive spredere af kendskab til den moderne rundspørgemetode. Denne påstand modsiges ikke af den omstændighed, at den mellemliggende udvikling har demonstreret, at Gallups egne metoder — specielt med hensyn til udvælgelsen af svarpersoner — kunne forbedres betydeligt, ved at man gav interviewerne en liste med tilfældigt udvalgte personer at opsøge, i stedet for som Gallupinstitutterne, og i det hele taget de fleste kommercielle centra for opinionsundersøgelser, at overlade valget — indenfor visse grænser — til interviewerens. Den forbedrede rundspørgeteknik er i Danmark anvendt i landsomfattende undersøgelser af Det statistiske Departement i dets arbejdskraftundersøgelser og pristalsbudgetundersøgelse, i Sundhedsstyrelsens Morbiditetsundersøgelse og af Universitetets Sociologiske Institut i dets mobilitetsundersøgelse 1953—54. Specielt indenfor meningsmålingen er der grund til at fremhæve Michigan Survey Research Center som et af de videnskabeligt set mest fremskredne opinionsforskningsinstituter. En god redegørelse for institutets arbejdsmåder findes i lederens, Rensis Likerts, artikel i samleværket *The Policy Sciences*, udgivet af Lasswell. Suppleret

med de resultater som demokratiernes periodiske valg giver, byder opinionsundersøgelserne på et enestående materiale for sociologisk analyse.

En af de mere iøjnefaldende generaliseringer som hyppigt bekræftes er, at den offentlige mening forandrer sig langsomt. Derfor har alle mere raffinerede forsøg på forudsigelse af valgresultater og fremtidige præferencer i det hele taget en hård konkurrent i den enkle, som består i at forudsige, at næste valg vil give samme resultater som det sidste. En kompilation af amerikanske meningsundersøgelsesresultater refererer i en tabel 60 undersøgelser af Roosevelt's popularitet fra 1937 til 1945. Popularitetsprocenten, beregnet som antallet der godkender præsidentens politik, divideret med antallet der har en bestemt mening, svinger fra et minimum af 54 % til et maksimum af 78 %, og ingen forskel mellem to påfølgende undersøgelser var større end 12 procentpunkter. Den største ændring henimod øgende popularitet fulgte efter det japanske overfald på Pearl Harbor. Hadley Cantril forsøgte for nogle år siden at formulere en del tentative generaliseringer om den offentlige mening på basis af amerikanske data fra tiden mellem krigsudbruddet i Europa og U.S.A.'s indtræden i krigen. Cantril tager her bl. a. standpunkt til det problem, hvorvidt og under hvilke betingelser den offentlige mening kan siges at røbe rationel overvejelse eller med andre ord adfærd, som kan ses at maksimere individernes selvdefinerede velfærd. Cantril konkluderer: »By and large, if people in a Democracy are provided educational opportunities and ready access to information, public opinion reveals a hard-headed common sense«. Jeg tror, dette er et udsagn — som til trods for dets ret vage formulering — vil underskrives af mange opinionsanalytikere.

Man er mere tilbøjelig til at underskrive Lincolns stolte ord om folket end akceptere Paretos pessimisme. Men, vil der blive indvendt, viser da ikke reklamens ofte succesrige felttog, at folk følger den røst som brøler løgn, snarere end den der hvisker sandhed. Jeg vil postulere, at sådant kun sker, hvor realitetskontrol er vanskelig. Endvidere forekommer det mig, at mange kulturpessimister glemmer det fundamentale faktum, at menneskets skæbne er at leve under en daglig dødsrisiko, hvorved det bliver mere forståeligt, om undertiden tilsyneladende bagatelmæssige nutidige nydelser foretrækkes fremfor mere solide fremtidige goder.

En anden faktor som også fortjener omhyggelig betragtning, før man forkaster velfærdsmaksimeringsmodellen, er det fra dyreeksperimenter stammende synspunkt, at mennesket ligesom pattedyr overhovedet synes at tilstræbe og at befinde sig bedst i en situation karakteriseret ved, hvad man kunne kalde et spændingsoptimum. Dette betyder, hvis teorien holder, at mennesket alt andet lige foretrækker en situation, der er noget frygtindgydende eller noget frustrerende, fremfor en situation karakteriseret ved fravær af frygtindgydende og/eller frustrerende elementer.

En hyppig kommentar til offentlige opinionsundersøgelser er, at de »kun« drejer sig om, hvad folk siger, og ikke om hvad de »gør«. En implikation er, at verbal adfærd ikke er særlig prediktiv for nonverbal adfærd.

Gennemgang af den foreliggende litteratur om dette interessante emne må utvivlsomt lede til den slutning, at korrelationen: holdning — handling normalt er såvel positiv som betydelig nok til at være en af de vigtigste forudsigelsesfaktorer, der står til vor disposition. Endog tilsyneladende håbløst vage spørgsmål (»Do you think most people can be trusted?«) og besvarelser kan have stor diagnostisk værdi (Cantril).

Meningsanalytikeren støder på de største vanskeligheder, når hans spørgsmål mødes med uvillighed til at svare, men hvor denne uvillighed samtidig er camoufleret ved et undvigende irrelevant eller direkte urigtigt svar. Udenforstående kritikere er undertiden tilbøjelige til at tillægge denne vanskelighed en skæbnsvanger betydning. Man kan ikke stole på, hvad folk siger, hedder det. Forskeren står dog, som Lazarsfeld og Kendall har fremhævet, slet ikke hjælpeløs ved behandling af den ene eller den anden form for svaruvillighed. Dels er der metoder som erfaringsmæssig skaber øget svarvillighed (anonymitetssikring, brug af introduktioner fra ansete personer, etablering af en »god« kontakt mellem interviewer og svarperson, brug af indirekte spørgsmål etc.), dels er der ved sammenligning mellem besvarelse af forskellige spørgsmål mulighed for at afdække forekomst af undvigende svar og skønne om undvigelsens omfang.

Befolkning.

En gruppes størrelse, gruppemedlemmernes tilgang og afgang og gruppens sammensætning med hensyn til køn, alder og øvrige socialt relevante biologiske karakteristika er faktorer af central interesse for en sociolog. Når man, som det er almindeligt indenfor demografien indskrænker sig til studiet af sådanne problemer i forbindelse med territoriale grupper som f. eks. lokalsamfund, statssamfund eller verdenssamfundet, så opnår man en betydelig forenkling i problemstillingen, idet sådanne grupper kun kan forandre deres størrelse gennem tre (verdenssamfundet : to) veldefinerede processer, nemlig frugtbarhed, dødelighed og vandring. Frugtbarheden har krav på særlig interesse, fordi den i højere grad end de to andre processer kan tænkes benyttet som befolkningsregulator, såvel opad som nedad efter befolkningens ønske. Mulighederne for vandring mellem staterne er derimod ret begrænsede og almindelig moralopfattelse vil under normale omstændigheder forbyde brugen af dødelighed til befolkningsreduktion.

I almindelighed har man koncentreret opmærksomheden om den stærke nedgang i frugtbarhed som kendetegnede en række industrialiserede nationer, specielt i perioden 1880—1940. Man har forsøgt at finde forudsæt-

ningerne for en sådan nedgang med henblik på forudsigelser for befolkningsudviklingen i mindre industrialiserede nationer.

I en fremragende forskningsoversigt udarbejdet af eksperter i F.N. konkluderer der, at der er nu næsten fuldstændig enighed om, at nedgangen i familiens størrelse overvejende skyldes familiens egen børnebegrænsningspraksis.

Denne praksis må igen siges at blive specielt begunstiget i det sociale milieu, som kendetegner de store byer (familiebåndet svagere, børn kostbarere såvel i tid som i penge at opdrage, andre ønskemål end børn yder mere effektiv konkurrence).

I absolut alle normale samfund er frugtbarheden dog i nogen grad socialt reguleret, forsåvidt som socialt akcepteret børneavl altid er gjort afhængig af visse mere eller mindre vanskelige opfyldbare betingelser.

Jo vanskeligere disse betingelser bliver, jo højere bliver chancen for at frugtbarheden kommer til at ligge under det biologiske maksimum.

De skandinaviske lande er således kendetegnet ved en ret høj gennemsnitlig ægteskabsalder, hvorefter følger, at den socialt accepterede børneavl i meget ringe grad gør brug af den første fjerdedel af kvindens fødedygtige periode.

Den højere ægteskabsalder må formodentlig forklares dels som betinget af, at den for given social klasse acceptable bostiftelsesstandard ligger så højt, at unge mænd finder det ret vanskeligt at imødekomme den, dels også af en ret udbredt tolerance overfor seksualsemveksel blandt ugifte, så længe den forbliver ufrugtbar.

Dødelighedens sociale korrelater vil være velkendt for dette tidsskrifts læsere. Da den stærke nedgang i dødelighed i den vestlige verden i de sidste hundrede år særlig er kommet de yngste aldersklasser til gode, er specielt spædbarnsdødeligheden blevet et af de vigtigste mål for den almindelige velfærd i et samfund. Thorndike, som i 1930'erne konstruerede et indeks for amerikanske byers velfærdsstandard, fandt, at en af de komponenter i indekset som korrelerede højest med det totale indeks netop var spædbarnsdødeligheden, risikoen for at dø i alderen 0 til 1 år.

Som Malthus gjorde opmærksom på, foregår produktionen af homo sapiens på en sådan måde, at der under gunstige betingelser er mulighed for en meget rask befolkningsvækst.

At en befolkning derved kan komme til at blive større end foreneligt med maksimal velfærd under de givne betingelser må derfor ansees som en reel risiko. Dette implicerer igen en teori om befolkningsoptimum.

Til trods for ægteparret Myrdals aggressivt formulerede afvisning af befolkningsoptimumteorien i 1930'erne, mener jeg, at teorien er frugtbar, og det selv om det for nærværende kan være vanskeligt i det konkrete tilfælde at beregne optimalbefolkningen. Det for mig mest tiltalende ved teorien er den omstændighed, at den kan opfattes som en logisk deduktion af en

mere generel og efter min mening meget alment anvendelig sociologisk formulering, læren om den optimale balance.

Teorien om den optimale balance påstår, at interaktionen mellem de komponenter i en situation, der bestemmer menneskelig velfærd (målt på den ene eller anden måde) typisk er sådan, at velfærdsvariablen maksimeres for visse værdier af disse komponentvariable. For tilstrækkelig spænd i de relevante variable skal derfor den typiske korrelation være kurvilineær, ikke rektilineær.

Social stratifikation.

Analysen af den sociale lagdeling har i lang tid været, og er til dels endnu, hæmmet af en ufrugtbar begrebsrealisme. Dette var særlig kendetegnende for den ældre tyske sociologi. Og på få områder træder modsætningen mellem realister og nominalister skarpere frem end ved deres reaktion på spørgsmålet: Hvad er en social klasse? En begrebsrealist vil uden videre antage, at dette ord har en bestemt empirisk reference, og derfor se det som sin opgave at redegøre nærmere for denne antagne references indhold.

En begrebsnominalist vil derimod først undersøge, hvad slags erfaringer folk refererer til, når de benytter ordet, social klasse, han vil da hyppigt måtte konkludere, at ordet af forskellige mennesker og ikke mindst af forskellige sociologer benyttes for at referere til forskellige ting, han vil da søge at knytte begrebet til et relativt ensartet sæt af erfaringer, nemlig fornemmelig sådanne erfaringer, som enhver videnskabsmand efter behag kan duplicere, altså erfaringer resulterende af bestemt angivne operationer. Den således udviklede operative definition vil typisk være mindre meningsfyldt d. v. s. referere til et mere snævert sæt af erfaringer end begrebsrealistens definition, men til gengæld vil den operative definition muliggøre en mere precis konstatering af pålideligheden i de i definitionen indgående observationer og derigennem danne en bedre basis for en mere objektiv sociologi.

Vi kan sige, at sociologien i dag er midt inde i en storstilet terminologisk redskabsskærpning. Begreber overtaget fra common sense og filosofisk spekulation gøres i stigende grad til genstand for kritisk analyse med hensyn til operativ definerbarhed.

Et meget generelt kendetegn i klassedefinitioner er referencen til en del eller et lag af et samfund, som er relativt homogent med hensyn til besiddelse af visse kategorier af knaphedsgoder fornemmelig magt, rigdom, kundskab eller social acceptabilitet.

Det er mit synspunkt, at de fire variable med fordel kan anses som de primære klasseinddelings- eller stratifikationsvariable. Sædvanehandlinger, som ikke viser ret nær sammenhæng med social acceptabilitet, vil sjældent

anses for relevante i klassedefinitioner. Endvidere anses i almindelighed f. eks. erhverv og afstamning kun for klasserelevante i den grad de influerer en persons magt, rigdom, kundskab eller sociale acceptabilitet.

Noget anderledes ligger det med de sociale holdninger som undertiden trækkes ind i klassedefinitionen. Det drejer sig fornemmelig om en bestemt type holdning, nemlig den som reflekterer graden af tiltrækning og frastødning indenfor og mellem klasser. Men det vil let indses, hvor uhensigtsmæssigt det bliver at operere med denne faktor som en del af klassedefinitionen. Det bliver jo da nemlig nødvendigt på forhånd at enes om, hvad slags tiltrækninger og frastødninger, der skal anses som klasserelevante. Vi kan have solidaritet og konflikt mellem ægtefæller, mellem lokalsamfund og mellem nationer, men ingen vil anse dette som klasserelevant i betydningen nødvendig for definitionen af en social klasse. Men derved vil vi bringes tilbage til en eller flere af de fire foran nævnte variable, og dette gælder også, om vi, som det undertiden sker, tager den foreløbige operative udvej, at sige, at en klasse består af de individer, som regner sig selv som tilhørende en af dem ensartet benævnt klasse. Thi, vi kan i så fald spørge, hvilke kriterier disse individer anvendte, når de talte om klasse, og vi vil, som det bl. a. har vist sig i Danmark, uvægerlig blive henvist til en eller flere af de fire faktorer, eller til faktorer der er korreleret med disse. Derfor er det mit synspunkt, at det er uhensigtsmæssigt at tage solidaritetsfaktoren med i klassedefinitionen. Det forhindrer ikke, at graden af klasse-solidaritet er et vigtigt problem for sociologien, ligesom solidaritet overhovedet. Blot må det være mest bekvemt først at definere en klasse som en social gruppering, der er relativt homogen på en eller flere af de fire faktorer, og derefter undersøge, hvilken grad af solidaritet indenfor og antagonisme mellem klasser der dermed er associeret. Dette standpunkt forhindrer ikke, at det vil anses for ønskværdigt at tage, hvad der er på forhånd kendt som specielt adfærdsrelevante skillelinier på magt-, rigdom-, uddannelses- og acceptabilitetsstigerne i betragtning ved den endelige inddeling af befolkningen i sociale klasser. Ethvert klassifikationssystem er jo kun et middel henimod øget forudsigelseseffektivitet.

Stort set var amerikanske sociologer betydelig mindre interesseret end deres europæiske kolleger i samfundets lagdeling op til 1930'erne. Ægteparret Lynd havde rigtignok allerede i 1929 påvist det skarpe skel i en amerikansk gennemsnitsby mellem det manuelt arbejdende lag og de øvrige. Allerede i 1890 havde dansk-amerikaneren Jacob Riis skildret »how the other half lives« med data fra New Yorks slum, som han kendte i egen-skab af politireporter. Og i 1899 skrev norsk-amerikaneren Thorstein Veblen sin blændende analyse af the leisure class, specielt interessant ved sin fulktionelle analyse af fænomenet iøjnefaldende ødselhed »conspicuous waste«. Men der kan næppe være tvivl om, at det var kulturanthropologen

William Lloyd Warner som fremfor nogen anden formåede at rette sociologernes interesse mod den sociale lagdeling. Warner har dannet skole i klasseforskningen i U.S.A. Warner og hans elever har produceret en række interessante monografier startende med Warner og Lunt: *The social life of a modern community*, 1941. Lige fra denne start har Warner, hans medarbejdere og hans studenter haft visse meget klare kendetegn.

For det første er deres arbejdsmark normalt den lille by eller landsbyen. I den første monografi skildres *Yankee city* = Newbury Port, Mass. en by på ca. 17.000 indbyggere, en senere studie behandler *Jonesville* = Morris, Ill. som havde ca. 6.000 indbyggere.

For det andet kommer en mand fra Warner skolen altid til det resultat, at der er et bestemt antal klasser i den by som studeres, hverken flere eller færre. I Newbury Port findes der 6 klasser, i Morris 5 og i en landsby i Missouri, som kaldes »Plainville«, 3 klasser. Dette var i U.S.A. så meget mere udfordrende påstande, som vel få moderne nationer har en stærkere egalitær tradition og ideologi.

For det tredje og ligeså udfordrende giver de det indtryk, at den sociale mobilitet er meget ringe.

For det fjerde deler de den udbredte antropologiske tendens til at generalisere deres fund meget stærkt efter skemaet: U.S.A. er ikke stort anderledes end en amerikansk småby.

For det femte, og dette er vel nok skolens vigtigste bidrag på længere sigt: Warner og hans folk lægger en hovedvægt på social status: grad af acceptabilitet, og driver derfor et omfattende feltarbejde ved hjælp af interviewer, deltagerobservation og studium af lokale aviser og andre skrevne eller trykte kilder.

Adskillige empiriske undersøgelser fra forskellige dele af den vestlige civilisation har givet materiale til besvarelse af spørgsmålet: Hvor stor er den sociale mobilitet — vandringer op og ned i samfundet — over en generation. Der er ikke her anledning til nogen detaljbehandling. Kun så meget skal siges: Sønnen vil hyppigt i disse undersøgelser findes i et andet socialt lag end faderen, men meget sjældent har han vandret langt op eller ned i forhold til faderen. Ekstrem mobilitet synes dog at være betydelig hyppigere i U.S.A. end i England. Zipfs regel om, at vandringens omfang mellem to lokalsamfund er proportional med produktet af samfundenes størrelse og omvendt proportional med en potens af deres indbyrdes afstand ($y = \frac{k P_1 P_2}{L^n}$), synes med held at kunne overføres på bevægelse op og ned med hensyn til social anseelse.

En tabel, der fremstiller forholdet mellem faders og søns sociale placering, vil hyppigt tilfredsstille kendetegnene for en såkaldt ureducerbar ergodisk Markovkæde. Deraf følger deduktivt, at den iagttagne mobilitet, hvad også

common sense lader forvente, om den kunne tænkes fortsat over et stort tal generationer efter hvert resulterer i en fordeling af efterkommerne som er absolut uafhængig af stamfadernes sociale placering.

Spørger man om årsager til mobilitetsforskelle, er det nødvendigt først at skille mellem forskelle i total mobilitet mellem to eller flere samfund og på den anden side individuelle mobilitetsforskelle blandt individer tilhørende samme samfund.

Hvad der er tilstrækkeligt til at forklare den første type af forskelle er utilstrækkeligt til at forklare den anden type og omvendt.

Sociologiske teoretikere har væsentlig drøftet totalforskelle mellem samfund. Man har specielt fremhævet, at et samfunds hierarkiske lagdeling bestemmer den maksimalt mulige sociale vandring opad og nedad. Er overklassen relativt talrig, så betyder det alt andet lige flere chancer for opadgående mobilitet. Hvis overklassen har lavere netto-reproduktion end de øvrige klasser og således kun kan opretholde sin størrelse ved rekruttering nedefra, så stiger chancerne yderligere. En anden iøjnefaldende faktorgruppe er de forhold, der bestemmer den sociale afstand mellem personer af forskellig social klasse.

Hvis således samfundets normer definerer en social kontakt mellem en overklasseperson og en person fra den sociale underklasse som ekstremt utilbørlig for en eller begge parter, vanskeliggøres den vertikale bevægelse. Der gør sig her, som så ofte, en vekselvirkning gældende. Tiltagende mobilitet fremmer afstandsreduktion, og afstandsreduktion fremmer mobiliteten. Og tilsvarende gensidig afhængighed må forventes ved aftagende mobilitet.

Forskelle i mobilitet mellem personer i samme samfund og hvis fædre tilhører samme sociale klasse må principielt søge sin forklaring i individ — milieu interaktionforskelle. Men da specielt langdistancemobilitet som fra fader: skopudser til søn: højesteretspræsident i almindelighed forudsætter en meget tidlig differenciering i karriere mellem den mobile og den immobile vil forklaringen på sådan mobilitet formodentlig hyppigt være at søge indenfor rammen af det milieu, hvor en person tilbringer sin barndom og tidlige ungdom. Personens egne evner, kundskaber og sociale ærgerrighed må spille en rolle, men også familiens økonomiske evne, sociale indsigt og ærgerrighed ligesom også stimulanser fra skole, foreninger og kammeratkreds.

Siden skolen er en af de vigtigste sociale elevatorer i det moderne samfund, har det en særlig interesse at studere, hvorledes skolen udover elementærtrinnet transporterer nogle personer opad i samfundet, medens andre reelt udelukkes.

Nærmere empirisk belysning ved hjælp af dansk materiale af herhenhørende problemer vil fremkomme, når Sociologisk Instituts stratifikationsundersøgelse er færdiganalyseret.

Social udvikling.

Er der ved betragtning af en større eller mindre del af verdenssamfundet over et anseeligt tidsrum basis for den teori, at den stedfundne forandring følger en bestemt regel? På dette problem findes der tre svar, der, for så vidt de refererer til ensartede fænomener, er gensidig hinanden udelukkende:

1. Påstanden om tilbagegang.
2. Påstanden om fremgang.
3. Afvisning af begge de foregående og eventuel fremhævelse af en mere eller mindre regelmæssig cyklisk veksling mellem perioder med fremgang og perioder med tilbagegang.

Den første og den tredje teori er ældre end den anden.

En vurdering af disse påstande er kun mulig, når tid, område og kriterier for fremgang er nogenlunde præciserede.

Betragter man menneskehedens historie i det sidste million år i den grad, den i dag foreligger kendt, findes der næppe nogen basis for påstanden om tilbagegang målt ved ethvert rimeligt kriterium.

Fremskridtsteorien som i sin første udformning kan spores tilbage til Roger Bacon formuleredes således af Saint-Simon: Guldalderen er ikke bag os men foran os. Hans elev, sociologiens fader Comte accepterede og uddybede dette synspunkt med sin lære om, at udvikling i ethvert samfund foregår i tre stadier, men med varierende hastighed, hvorved samfundet gradvis går fra en stærk religiøs problemløsning til en stærkt videnskabelig problemløsning. Men det var Darwin og Spencer som for alvor gjorde læren om fremskridt til en indflydelsesrig sociologisk teori. Da Spencer og de øvrige tilhængere af en social udviklingslære paralleliserende den biologiske, en udviklingslære som hyppigt, men ikke altid, tolkedes som en fremskridtsteori, let kunne vises at have baseret deres påstande på et vaklende empirisk grundlag, blev udviklingslæren og dermed fremskridtsideen diskrediteret i den videnskabelige sociologi. Medens ældre lærebøger havde talt om social evolution, benytter man derfor nu det forsigtigere ord, social forandring om det samme. Og dog må man sige, at en bestemt variant af udviklingslæren i dag, er den mest almindeligt accepterede sociologiske teori om langtidsforandringer i verdensformat. Det er den af Ogburn formulerede teori om kulturvækst. Dog overlader man nu gerne til hver enkelt at bedømme om mere kultur er mere ønskværdig end mindre kultur.

Den sociale udviklings problem opfattes af Ogburn som spørgsmålet om, hvorledes samfundet forandrer sig, og specielt, hvorledes den nuværende civilisation er blevet til. Det traditionelle svar givet af det 19nde århundredes evolutionsteoretikere var en henvisning til udvikling af menneskets medfødte talent. Ogburn forkaster ikke dette svar, men understreger dets be-

grænsede gyldighed. Teorien kan være gyldig for den største del af homo sapiens og hans forgængeres karriere, dog ikke for de sidste ca. 25.000 år af menneskets historie. Dette er således, fordi der ingen basis findes for påstande om en udvikling af den menneskelige hjerne i det sidstnævnte tidsrum. Men netop i disse 25.000 år er den menneskelige kultur vokset enormt. Forklaringen på dette er efter Ogburn at finde i fire faktorer: opfindelse, akkumulering, spredning og tilpasning.

Af Ogburns fire processer er opfindelsen den vigtigste, fordi den, når verdenssamfundet som helhed betragtes, udgør det eneste middel til øgning af samfundets kulturelle ressourcer. Akkumuleringsprincippet er nødvendigt dels for at kunne hævde, at der er flere opfindelser, end der er tab af gammel viden, dels for at forklare forskel i opfindelsesaktivitet. Kulturen tænkes sammensat af et endeligt antal kulturelementer eller tidligere opfindelser. Nye opfindelser antages at være betinget af de bestående kulturelementers antal. Således at der ligesom ved kapitalakkumulation gennem rente og rentes rente vil blive flere opfindelser, jo større den kulturelle basis eller antallet af kulturelementer er. Dog indser Ogburn, at en regelmæssig eksponentiel vækst over et længere tidsrum er en fysisk umulighed, snarere tænker han sig udviklingen som en serie eksponentielle spurter, afbrudt af hviletilstande. Spredning er en vigtig faktor, fordi den alt andet lige forventes at accelerere kulturens vækst. I mindre områder af kloden er spredning den vigtigste kulturelle vækstfaktor. Kulturelementerne hænger mere eller mindre tæt sammen. Jo tættere gensidig afhængighed, jo stærkere tendens til tilpasning via nye opfindelser, når et element i en sådan tæt afhængighedskæde forandrer sig. Derfor spiller tilpasning en vigtig rolle som kulturvækstbefordrer i Ogburns teori. En sådan tilpasning vil normalt tage nogen tid, og der opstår da, hvad Ogburn kalder, en kulturel forsinkelse, som kan virke socialt disintegrerende. Denne lære om kulturel forsinkelse har dog været udsat for stærk kritik. Ogburns synspunkt kan være rigtig nok, men det er blot så vanskeligt i det konkrete tilfælde at pege på, hvad der er forsinkelse, og hvad der ikke er det, uden at henfalde til subjektive vurderinger. Da H. C. Andersen første gang (1819) rejste fra Odense til København brugte han ca. 40 timer. Nu tager turen 3 timer med lyntog. Men de tre trossartikler var de samme da som nu. Er dette kulturel forsinkelse eller ikke. Vi kan ikke besvare dette spørgsmål, for vi har besvaret et andet og mere fundamentalt spørgsmål, nemlig dette: Har det nogen mening at tale om en optimal balance eller relation mellem samfærdselskultur og religiøs kultur, og i det tilfælde, hvad er det som kendetegner denne optimalrelation.

Ogburns teori fører til en speciel interesse for sådanne kulturområder, som kendetegnes ved specielt hurtige forandringer som f.eks. videnskab og teknologi i det moderne samfund. Hvad er det for slags faktorer, som

fremmer den teknologisk videnskabelige udvikling. Ogburn fremhævede, som vi har set, den kulturelle basis, jo flere kulturelementer opfinderen kan disponere over, jo mere sandsynligt, at han vil fremkomme med en opfindelse. Men han nævner også behovsfaktoren uden dog at antage nogen tæt korrelation. Opfindertalent er naturligvis et sine qua non, men den lange række af veldokumenterede tilfælde af samtidig og uafhængig opfindelse af samme ting af forskellige opfindere tyder i al fald på, at nye opfindelser ikke er så stærkt betinget af individuelle faktorer som af kollektive. Den store mand har taget en stor kultur i arv.

Det er vigtigt at minde om, at Ogburns teori er en teori i den store skala. Det drejer sig om den ganske menneskehed over de sidste 25.000 år, med tilbageblik over menneskets karriere som selvstændig dyreart (ca. 1 million år).

Så snart vi indsnævrer interessefeltet må billedet blive et andet. Vi må da med Gilfillan hævde, at biologiske forskelle mellem nationerne fremmet gennem endogami og selektion kan spille en rolle for opfinderaktivitet, ligesom også de geografiske faktorer f. eks. temperatur, råstoftilgængelighed og sociale faktorer som f. eks. graden af social afstand mellem den sociale elite og de manuelt arbejdende, kan være af betydning til forklaring af forskelle i opfinderaktivitet mellem nationer. Det fortjener også at fremhæves, at cykliske fænomener som f. eks. vækst — forfald — tilintetgørelse hyppigt kan dokumenteres i mindre grupper.

I det tyvende århundrede er der tildels fra ikke-sociologisk hold rettet stærke angreb mod teorien om en fremadskridende udvikling i dens forskellige formuleringer (Spengler, Toynbee og Sorokin). Men det karakteristiske for disse angribere er, at de ikke beskæftiger sig med den totale menneskehed over hundredtusinder af år, men kun med udsnit i tid og rum, sædvanligvis sådanne samfund og kulturer som historikerne har mest at fortælle om.

Familien.

Udforskning af familiesociologiske problemer har interesseret såvel det nittende som det tyvende århundredes sociologer, men interessens tyngdepunkt har forskubbet sig. I forrige århundrede og begyndelsen af indeværende interesserede man sig under påvirkning af Darwin og Spencer mest for familiens oprindelse og udvikling. I dette århundrede er interessen gradvis blevet koncentreret om den nutidige families struktur, funktion og succesbetingelser.

Udviklingsteoretikerne (Bachofen, Morgan, McLennan, Lubbock foruden Spencer selv) mente at kunne slutte sig til en familieudviklingslov som indebar, at den moderne monogame familieform via mellemstadier (hos Morgan fem, hvoriblandt gruppeægteskab) havde udviklet sig fra en oprinde-

lig promiscuitetstilstand. Denne teori, hvis rigtighed blev bestridt bl. a. af N. C. Starcke (*Die primitive Familie*, 1888) og senere af Westermarck, er nu helt forladt, fordi dens bevisgrundlag er så vaklende. End ikke blandt de i teknologisk henseende mest primitive af de kendte stammer forekommer promiscuitet som permanent ordning, og gruppeægteskab er også overordentlig sjældent. Endvidere er menneskeaberne enten monogame eller polygyne.

Monogami og polygyni har såvidt nutidig viden går været menneskehedens vigtigste ægteskabsformer, så langt vi kan følge udviklingen bagover. Polyandri er et sjældent forekommende fænomen. Murdoch har fremhævet, at monogamiet tilnærmelsesvis i alle kendte samfund også i dem, som tillader eller begunstiger andre ægteskabsformer, er den mest udbredte familieform. Men hvor såvel monogami som polygyni er tilladt, er det sidste regelmæssigt associeret med højere anseelse.

Kernefamilien, gruppen bestående af fader, moder og deres fælles børn har i alle kendte samfund det kendetegn, at kun en af de tre heteroseksuelle relationer fader - moder, fader - datter, moder - søn er en socialt akcepteret sexualrelation, medens sexualrelationer eller ægteskab fader - datter og moder - søn er belagt med tabu. Den mest acceptable forklaring på dette bemærkelsesværdige ¹ forhold synes at være den såkaldte funktionelle: Den samboende familiegruppe antages at have et uafviseligt behov for et vist minimum af solidaritet, som let ville kunne trues ved seksualkonkurrence indenfor familien.

Den teknologiske udvikling har medført stigende urbanisering og et stigende funktionsområde for de politiske institutioner, hvorved en række opgaver, som før var familiære, nu helt eller overvejende er statslige eller kommunale. Dette er velkendt. Mindre bemærket, men næppe mindre væsentlig er det, at urbaniseringen på den anden side også har tilført familien nye opgaver. I de store byer er det gamle stærkt interaktive naboskab karakteriseret ved udstrakt gensidig hjælp og gensidig deling af sorger og glæder gået tabt. Enkelte vil mene, at den stærke udvikling af foreningslivet erstatter det tabte fællesskab. Men dette kan ikke være rigtigt. Tallet på foreninger og medlemslisternes størrelse er meget dårlige interaktionsindikatorer. Bedre er en oplysning om, hvor mange deltager, hvor hyppigt, i foreningsmøder. Ifølge en repræsentativ undersøgelse af 3200 danske mænd og kvinder foretaget 1953—1954 af Sociologisk Institut var der på den tid et flertal, 59 %, af den voksne danske befolkning (21 år og derover), som ikke deltog i et eneste foreningsmøde gennem et tidsrum af 6 måneder før udspørgelsestidspunktet. Konklusionen må uundgåelig blive: Foreningsliv,

1. Bemærkelsesværdigt specielt derved, at udforskning af en række forskellige former for social tiltrækning i reglen viser en ret stærk tendens til stærkere end gennemsnitlig tiltrækning mellem personer som ligner hinanden og er hinanden nær i rum og tid.

som vi i dag kender det, er for de fleste kun en fattig, om overhovedet nogen, erstatning for et godt naboskab.

Det bliver da ligeledes for de fleste familien, som må søge at imødekomme det behov for intim social kontakt, som byerne har gjort det vanskeligere at tilfredsstille udenom familien. I lys af denne opfatning får undersøgelser af betingelser for ægteskabelig lykke en særlig betydning. Af sådanne undersøgelser findes der nu omtrent en snes stykker, hvoraf en er dansk. Man har rejst den generelle indvending mod at benytte lykke, tilfredshed og lignende kriterier for ægteskabelig succes, at de helt lader ægtefællernes personlighedsudvikling ude af betragtning. Man kan meget vel forestille sig et ægteskab, som af parterne bedømmes som lykkeligt, men samtidig af udenforstående eksperter bedømmes som personlighedsindsnævrende for begge parter: Ved at interesse sig mere og mere for hinanden kan de være kommet til at interessere sig mindre og mindre for andre mennesker og andre ting overhovedet. Der er så meget mere hold i dette argument, som det er almindelig observation, at små homogene grupper ikke synes at begunstige individuel originalitet. Man kunne sige, at af de to dominerende ønskemål, sikkerhed og frihed, er de små intime grupper kun primært konstrueret med henblik på det første.

Der kunne derfor være god grund for ægteskabsforskere til at se noget nærmere på den ægteskabelige lykke med henblik på, hvad der betinger en lykke eller tilfredshedstilstand som *ikke* virker personlighedsindsnævrende.

Om resultaterne af lykkeforskningen kan det stort set siges, at den med stor enstemmighed har afvist de romantiske påstande, som idealiserer kærlighed ved første blik og kærlighed mellem personer, hvem kun lidt andet end en altopslugende lidenskab forener.

Lykkechancerne synes afgjort at ligge højere for personer, som har kendt hinanden længe før ægteskabet, og hvor altså en forhåndsfrasortering af til samliv udelige er mulig. Forskel i race og i religion er en ekstra belastning. Faktisk går da heller ikke flertallet så langt fra sin egen stuedør for at finde sin mage. Et vellykket ægteskabeligt samliv synes at være mere sandsynligt for parter, som har kunnet lære den dertil fornødne sociale teknik i forældrenes hjem. Således må man formodentlig interpretere den omstændighed, at flere amerikanske samt den eneste skandinaviske undersøgelse af problemet har fundet, at lykkechancen er større for personer, som betegner deres forældres ægteskab som lykkeligt. Endelig synes der at være en afgjort højere lykkechance for personer, som respekterer de sociale konventioner ved f. eks. i U.S.A. at gå i kirke, end for de mere ukonventionelle. Det skal dog fremhæves, at alle generelle konklusioner i dette felt er ret tentative på grund af det sparsomme empiriske materiale. Kriterierne er ikke heller altid sammenlignelige.

En af de mest omhyggelige undersøgelser af ægteskabsalderens betydning for ægteskabets holdbarhed er foretaget af Københavns Kommunes Statistiske Kontor. Den viser, at ægteskab mellem ret unge partnere er mest risikabelt, vel fordi specielt den unge kvinde står stærkest såvel på arbejdsmarkedet som på ægteskabsmarkedet.

Pladsen tillader ikke en nærmere omtale af den betragtelige sociologiske forskningsaktivitet indenfor samfundets øvrige hovedinstitutioner (stat, kirke, skole, arbejdsplads). Det er heller ikke overkommeligt for en enkelt person at være å jour med forskningen indenfor alle sociologiske specialområder, når han dertil samtidig selv skal drive forskning.

Man tør vel forvente et stigende krav om mere eksakt viden om sociologiske problemer i atomalderen.

Mellem preliterære og moderne samfund er der et dybt skille i henseende til herredømme over naturkræfterne. Men det er i høj grad diskutabelt om det moderne samfund står højere i samlivets kunst — viser større evne til at undgå ødelæggende konflikter og fremme den enkeltes glæde ved livet.

Af sociologien og de øvrige samfundsvidenskaber kan man vente, at de vil vise vejen til opnåelse af vore sociale idealer, hvis de i det hele taget er opnåelige. Vi kan vente, at de vil kunne sige os noget om virkningen af forskellige idealers realisering.

At en sådan viden kan misbruges, står ikke til at nægte. Men med Lundberg må man spørge: Gives der et akseptabelt alternativ? Har vi større garanti for at fremme et harmonisk samliv mellem menneskene ved at gå en anden vej end videnskabens? Jeg mener nej.

REFERENCER

Indledning:

LUNDBERG, G., SCHRAG, C., og LARSEN, O., *Sociology*. N.Y. 1954.

LUNDBERG, G., *Foundations of sociology*. N.Y. 1939.

Social interaktion:

ALLEE, W., *Cooperation among animals*. Rev. ed. N.Y. 1951.

BARNES, H., og BECKER, H., *Social thought from lore to science*. 1.2. Boston 1938.

FARIS, R., *Development of the small-group research movement. Group relations at the crossroads*, pp. 155—184. N.Y. 1953.

SVALASTOGA, K., *Den lille gruppe*. Sociologiske Meddelelser, serie 2, no. 3—4. Kbh. 1955.

Den informelle gruppe:

The leader's digest. (Ed. by the) Adult education association of the U.S.A. vol 1. (1953).

Gruppepres:

- BETTELHEIM, B., Individual and mass behavior in extreme situations. J. Abn. and Soc. Psych. 38: 417—452, 1943.
- HOMANS, G., The human group. 1950.
- HOVLAND, C., et.al. Communication and persuasion. New Haven 1953.
- MILLER, D., and FORM, W., Industrial sociology. N.Y. 1951.
- NEWCOMB, T., Social psychology. N.Y. 1950.
- ROETHLISBERGER, F., and DICKSON, W., Management and the worker. Cambridge, Mass. 1939.
- SCHACHTER, S., Deviation, rejection and communication. Theory and experiment in social communication. Ann Arbor. 1950. pp. 51—81.

Kommunikation:

- Den selektive tendens i biblioteksbenyttelsen er bl. a. dokumenteret i de i Sociologiske Meddelelser, serie 1. pp. 71—72, 1952—53, omtalte værker.
- BELSON, W. A., An inquiry into comprehensibility of »Topic for tonight». B.B.C. London 1952.
- DODD, S., Testing message diffusion in controlled experiments. Am. Soc. Rev. 18: 410—416. 1953.
- DODD, S., Diffusion is predictable. Am. Soc. Rev. 20: 392—401. 1955.
- FLESCHE, R., A new readability yardstick. J. Appl. Psych. 32: 221—233, 1948.
- HOVLAND, et.al. Experiments on mass communication. Studies in soc. psych. World War II bd. 3. 1949.
- LARSEN, O. N., The relationship between the number of leaflets dropped on a target community and communication achieved by physical and by social means. Seattle 1953. Stencileret. Washington Publ. Op. Laboratory.
- STAR, S., and HUGHES, H., Report on an educational campaign: The Cincinnati plan for United Nations. Am. J. Soc. 45. no. 4. 1950.
- VERNON, An investigation into the intelligibility of educational broadcasts. B.B.C. London 1950.

Den offentlige mening:

- CANTRIL, H., Gauging public opinion. Princeton, 1944.
- LIKERT, R., The sample interview survey as a tool of research. *The policy sciences*. Ed. D. LERNER and H. LASSWELL. pp. 233—251. Stanford, 1951.
- The prediction polls of 1948. Social science research council. Bulletin 60. 1949.
- Public Opinion 1935—1946. Ed. H. CANTRIL. Princeton 1951.
- SVALASTOGA, K., Forumteknik. Sociologiske Meddelelser, serie 1. no. 2. 1952.

Social stratifikation:

- DODD, S., The interactance hypothesis. Am. Soc. Rev. 15: 245—256. 1952.
- GEIGER, T., Sociologi. Kbh. 1939.
- GLASS, D., ed. Social mobility in Britain. London 1954.
- HOGH E., et.al. Differential class behavior in Denmark. Stencileret. Kbh. 1955.
- WARNER, W., and LUNT, P., The social system of a modern community. New Haven. 1941.
- ZIPF, G., The $\frac{P_1 P_2}{O}$ hypothesis. Am. Soc. Rev. 11: 677—686, 1946.
- SVALASTOGA, K., Vertikal social mobilitet i en dansk by. Sociologiske Meddelelser. Serie 1. no. 3. 1953.

Social Udvikling:

GILFILLAN, S., Social implications of technical advance. *Current Sociology*, 1: 191—207, 1952.

OSBURN, W., *Social change*, 1923. Ny udg. 1950.

SOROKIN, P., *Social and cultural dynamics*. 1—4. N.Y. 1937—41.

SPENGLER, O., *Der Untergang des Abendlandes*.

TOYNBEE, A., *A study of history*. Oxf. 1947.

Familien:

KARLSSON, G., *Adaptability and communication in marriage*. N.Y. 1951.

KOLB, W., Sociologically established family norms and democratic values. *Social Forces*, 26: 451—456, 1947—48.

LOCKE, H., *Predicting adjustment in marriage*. N.Y. 1951.

MURDOCK, P., *Social structure*. N.Y. 1949.

SVALASTOGA, K., The family in Scandinavia. *Marriage and Family Living*, 16: 374—380, 1954.

NOGLE BEMÆRKNINGER OM DEFINITIONEN AF SKATTEPLIGTIG INDKOMST

AF KJELD PHILIP¹

1. I de senere år har der vist sig en stærkt stigende interesse for opgørelser af nationalindkomsten, hvilket har skærpet vore krav til definitioner etc. inden for denne tidligere noget forfordelte sfære. Ejendommeligt nok har denne udvikling, såvidt det er kommet mig for øje, endnu ikke i større omfang ført til en fastlæggelse af, hvad man skal forstå ved de enkelte individers indkomst. Inden for nationaløkonomien har man til en vis grad slået sig til tåls med, som vel *Keynes* gjorde, at indkomst er, hvad hver enkelt selv opfatter som sin indkomst. Når man f. eks. behandler forbrugsfunktionen, undlader man i reglen at definere den indkomst eller indkomstforøgelse, hvoraf forbruget angives som en funktion, eller man henholder sig til, at indkomst, som ovenfor nævnt, er hvad pågældende selv opfatter som indkomst, eventuelt hvad skattevæsenet opfatter som hans indkomst. Det er nok rigtigt, at for den enkeltes adfærd er hans egen opfattelse af indkomstens størrelse yderst vigtig, og undersøgelser over, hvad folk opfatter som deres indkomst, har derfor betydning for nationaløkonomien. Sådanne undersøgelser må ifølge sagens natur ske ved interviews og enqueter o. l. Det vil herved sagtens vise sig, at folks opfattelse for en meget stor del er bestemt af skattevæsenets definition af indkomst.

Medens man således ved en række analyser sikkert med god grund lægger folks egen opfattelse af deres indkomst til grund, og man iøvrigt med hele den usikkerhed, der er knyttet til flertallet af ræsonnementer om forbrugsfunktioner o. l., ikke foreløbig behøver nogen nøjere præcisering heraf, er det klart, at denne definition vanskeligt kan lægges til grund for statistiske beregninger f. eks. af forbrugsfunktionen o. l. og slet ikke lægges til grund for skattemyndighedernes virksomhed. Man må vel også i almindelighed betegne definitioner af denne art som en nødhjælp, man griber til, når

1. Dr. oecon., professor ved Københavns universitet.

man ikke kan gøre det bedre. I det følgende skal gøres nogle bemærkninger om, hvad man kunne forstå ved *den skattepligtige indkomst*.¹

2. Det vil formentlig ud fra det formål, man har med definitionen af den skattepligtige indkomst, være praktisk at sondre mellem tre forskellige slags definitioner.

Der er for det første sådanne definitioner, som går ud på at fastlægge, hvad man finder bør beskattes som indkomst. Hver enkelt kan naturligvis ud fra sin politiske opfattelse her fastlægge sin definition af, hvordan han synes det burde være. Men af stor betydning er det naturligvis, hvilken definition lovgiverne gør til deres.

For det andet kan man søge at finde en definition på det, som man i den praktiske verden kommer frem til at beskatte. Som verden nu engang er indrettet med de mange forskellige former for indkomst og de dertil svarende højst forskellige muligheder for at snyde sig fra at opgive denne indkomst, hvilket atter hænger sammen med de ligeledes forskellige muligheder for kontrol og den højest forskellige anvendelse af de mange foreliggende muligheder, må der nødvendigvis opstå en praksis, hvorved indkomstbegræbet nøjere fikses. Det kan meget vel tænkes, at man i praksis kun er i stand til meget ufuldkomment at komme frem til de politiske intentioner. Hvem ved, om formålet med vore hartkornsskatter ikke var at fordele skatterne mellem indkomsttagerne på landet i forhold til deres indkomst. Men ved denne hensigts omsættelse til praksis blev resultatet en ejendomsskat. I tidens løb kan Landsskatterettens afgørelser meget vel bringe os langt fra det, politikerne oprindeligt har tænkt — eller ikke tænkt.

Endelig kan det som den tredje form for definitioner tænkes, at man søger at samle lovgivningens og praksis' regler i en enkelt definition, der forsøger at give et hovedprincip for gældende ret.²

Definitioner af den første slags (1) viser således, hvad man vil frem til, definitioner af den anden (2), hvad man faktisk når, og ved den tredje kategori (3) laver man teori over, hvad man nåede. (1) er således defini-

1. To forhold har tilsammen givet stødet til fremkomsten af denne artikel. Det første er *Kaldors* bog »An Expenditure Tax«, som i visse afsnit drøfter lignende spørgsmål. Det andet er en kritik af min bog »Skattepolitik«. Anmeldelser har bl. a. den funktion at gøre en bogs forfatter opmærksom på fejl og undladelser. Selv anmelderes misforståelser kan være vejledende, så forf. en anden gang sørger for at udtrykke sig klarere. Værdiløse er kun de anmeldelser, hvor anmelderen udtrykker meninger uden at have læst bogen, jfr. *Erich Schneider* i *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1956, 1. I en anmeldelse i *Revision og Regnskabsvæsen*, der også i andre henseender har givet mig impulser, jeg er glad for, har *Paul T. Kaare-Frederiksen* med rette bebrejdet mig min manglende interesse i bogen for, hvad man skal forstå ved skattepligtig indkomst. Dette er et forsøg på at råde lidt bod på denne undladelsessynd.

2. *Kaare Frederiksens* bestræbelser i nævnte anmeldelse går nærmest ud på at finde frem til en definition af denne art.

tioner *ex ante*, (2) en beskrivelse af praksis og (3) en konstruktion *ex post*. (1) og (3) skulle kunne og bør udtrykkes kort. (2) må nødvendigvis fylde en hel bog, en skatteret.

3. På dette sted er det tanken at beskæftige sig med definitionerne *ex ante*, altså med forskellige udformninger af de politiske intentioner.

Først en symbolliste:

- Y = Skattepligtig indkomst
- q_1 = Indsats i timer i årets løb af produktionsfaktoren »i«
- π_1 = Værdi af en times anvendelse af »i«
- v_j = Mængden af salget af den produktive ydelse eller varen »j«
- p_j = Prisen på et kvantum af »j«
- O = Nødvendige omkostninger
- C = Forbrug, excl. direkte skatter
- C_e = Forbrug af i egen virksomhed producerede varer
- T = Direkte skatter
- F_0 = Formuen ved årets begyndelse
- F_1 = Formuen ved årets slutning
- p_0, p_1 = Detailpristal ved henholdsvis årets begyndelse og slutning
- r_0, r_1 = Rentefoden ved henholdsvis årets begyndelse og slutning
- a_1 = Forventet indkomst i år 1.

I det følgende nævnes forskellige definitioner på, hvad man kunne tænke sig, at folk ønskede at forstå ved skattepligtig indkomst. Denne række er naturligvis forsåvidt vilkårlig, som man selvsagt kan tænke sig denne størrelse defineret på utallige forskellige måder, men nogle er fornuftigere end andre, og nogle må formodes i højere grad end andre at kunne samle tilslutning. De følgende er nogle af dem, som forfatteren har syntes lød fornuftigst.

Det forekommer rimeligt at dele disse definitioner i tre hovedgrupper, nemlig for det første definitioner, der lægger salget af produktive ydelser eller indsatsen af produktive ydelser til grund, for det andet definitioner, der lægger indkomsterhververens muligheder for at forbruge til grund og endelig for det tredje de definitioner, der lægger det faktiske forbrug til grund for beskattningen. Dersom man vil give disse grupper af definitioner betegnelser, kan man måske kalde den første gruppe for den engelske type af definitioner, den anden for den kontinentale og opkalde den tredje efter dens hovedfortaler Irving Fisher.

4. Dersom man lægger, hvad der her er kaldt den engelske opfattelse, til grund, definerer man indkomst som det provenu, der kommer ind ved ind-

satsen eller salget af de produktive ydelser. Alt efter hvilket af de to man lægger til grund, får man to forskellige definitioner af skattepligtig indkomst:

$$\text{Enten} \quad Y_{(1)} = q_1 \pi_1 + q_2 \pi_2 + \dots + q_n \pi_n - 0$$

$$\text{eller} \quad Y_{(2)} = v_1 p_1 + v_2 p_2 + \dots + v_n p_n + C_e - 0$$

Lægger man den første ligning til grund for ens opfattelse af, hvad skattepligtig indkomst er, kommer man således til resultatet, at det afgørende er pågældende skatteydere indsat af produktive kræfter. Hver gang han anvender noget af den arbejdskraft, han har til rådighed, eller af den kapital, han ejer, erhverver han en indkomst. Konsekvensen af denne opfattelse bliver da, at det afgørende er indsatsen af de produktive kræfter. Om resultatet kan sælges, og til hvilken pris det sælges, om det rent faktisk bliver solgt, eller om det henlægges på skatteyderens lager, eller eventuelt indgår i hans forbrug, er ligegyldigt. Det afgørende er, at der er produceret noget. Lægger man i stedet den opfattelse, der er udtrykt ved den anden ligning, til grund, bliver det afgørende, at der er solgt noget. Den produktion, der er frembragt, men som ikke har ført til noget salgresultat, udgør ikke nogen andel i indkomsten. Ligning nr. 2 fører således til noget, der i en vis forstand minder om en omsætningsskat. Konsekvensen af ligning nr. 2 bliver, at varer, der ikke er blevet solgt, men henligger på varelager, ikke danner indkomst, at den arbejdsindsats, hvis produkt ikke har kunnet finde afsætning, (f. eks. kunstneren, der ikke har kunnet sælge sine malerier) heller ikke har opnået en indkomst. Konsekvensen bliver også, at i de tilfælde, hvor betalingen for indsatsen finder sted på et andet tidspunkt, end indsatsen sker, skal ifølge ligning (1) indkomsten henføres til det tidspunkt, hvor indsatsen finder sted, medens den ifølge ligning (2) skal henføres til det tidspunkt, hvor betalingen finder sted. Dette har i en lang række tilfælde praktisk betydning. Som eksempel skal kun nævnes, at renteydelsen på obligationer o. l. normalt først udbetales nogen tid efter, at den er indtjent. Ligeledes henføres aktieudbytte til det tidspunkt, hvor den udbetales, og ikke til det tidspunkt, hvor indkomsten indtjenes af selskabet, hvilke to begivenheder meget vel kan ligge i to, måske tre, forskellige år.

De fleste vil sikkert umiddelbart finde den første ligning rimeligere at anvende end den anden. Den mand, der bygger et hus til sig selv, synes man, vinder indkomst, medens han bygger; håndværkeren, der oparbejder et lager af egne produkter, bør vel beskattes, medens han arbejder, og ikke først når han sælger. Spørgsmål som disse kan vist kun afgøres ved et almindeligt skøn over, hvad der forekommer ret og rimeligt, et skøn, der sikkert også i en række tilfælde vil give det modsatte resultat, f. eks. vil sagtens de fleste finde, at udbytte af obligationer og aktier eller af bankindestående først skal beskattes, når renterne kommer til udbetaling, og ikke mens de løber på.

De to metoder vil nok i det lange løb give omtrent samme resultat, men det kan være praktisk at få klarlagt, hvilken af de to metoder, man finder rimeligst. I praksis vil man meget let komme til at havne i en blanding af de to metoder, fordi den ene form er mere praktisk over for visse former for indkomsterhvervelser end den anden. Det er imidlertid ikke særlig hensigtsmæssigt at have sådanne sammenblandinger, fordi de let fører til, at folk finder det urimeligt, at der således opstår forskelsbehandling efter, hvad det er, der indtjenes.

Forsåvidt man vælger $Y_{(2)}$ -metoden, synes det klart, at der til indkomsten må lægges en størrelse C_e , der repræsenterer forbruget af egne produkter. Man må her ligesom stipulere en omsætning fra én selv til én selv. Gør man ikke det, får man urimelige skattemæssige fordelinger mellem samfundsborgerne indbyrdes. Man kan dog også fra denne opfattelse komme til, at C_e kun bør omfatte de tilfælde, hvor det drejer sig om goder, der sædvanligt omsættes. F. eks. vil man ud fra den betragtning, der ligger bag $Y_{(2)}$ -metoden let komme til, at hustrus indsats i huset bør være skattefri. $Y_{(1)}$ -metoden må konsekvent anvendt føre til beskatning heraf.

Man kan diskutere, om der også bør tillægges et beløb modsvarende værdien af produktionen af goder til anvendelse i egen virksomhed, i hvilket tilfælde O'erne skulle forøges med sammenlagt samme beløb, efterhånden som de pågældende goder afskrives. Om man gør det eller ikke, har hovedsagelig betydning for indkomstens tidsmæssige placering. At gøre det synes imidlertid at være et brud på princippet, der ligger bag en opgørelse efter $Y_{(2)}$ -metoden.

Det centrale i denne »engelske« opfattelse er, at hvad der sker med de formuegenstande, pågældende måtte eje, er indkomstskatten ganske uvedkommende. Værdistigninger er i princippet skattefrie, ligesom faldet i formueværdierne ikke kan give anledning til nogen slags skattereduktion. Helt kan denne opfattelse ganske vist ikke holde i praksis. Ved varer e. l., der købes og sælges som et led i pågældendes normale forretningsvirksomhed, er det ganske umuligt at skelne mellem værdistigninger og normale fortjenester, hvorfor de værdistigninger, som her finder sted, nødvendigvis må medtages som skattepligtige.

Det forekommer konsekvent, at heller ikke andre former for strømme, der flyder til pågældende skatteyder uden at være et resultat af indsatsen af produktivt arbejde eller et salg af goder, betragtes som indkomst og beskattes som sådan. En konsekvens af denne opfattelse må det være, at gaver, sociale ydelser, lotterigevinster o. l. i princippet er skattefrie. Det må endvidere være en konsekvens af denne opfattelse, at indkomstens anvendelse er noget indkomstbeskatningen uvedkommende. Noget fradrag for betalte skatter ville således være ganske inkonsekvent for dette system. Selvom

det ikke er nogen nødvendighed, må det siges at være mest konsekvent, at beskatning af indkomsten opgjort på denne måde sker ved en proportional skat.

5. En gammel kendt definition på indkomst er, at indkomsten er det beløb, en person i løbet af en periode kan forbruge uden at ændre sin formue. Denne opfattelse af indkomst fører til

$$Y_{(3)} = C + T + F_1 - F_0$$

Ifølge denne opfattelse er enhver form for værdistigninger principielt underkastet indkomstbeskatning. Om det bliver vurderede eller realiserede værdistigninger må afhænge af den måde, hvorpå F opgøres. Opgøres F til indkøbspris — afskrivninger, hvor afskrivningerne foretages efter de af skattemyndighederne i almindelighed accepterede regler, kommer $Y_{(3)}$ kun til at omfatte de værdistigninger, der er konstateret ved et salg af en formuegenstand, men vurderes F hvert år til værdien i handel ogandel af de ejede formuegoder, omfatter $Y_{(3)}$ de vurderede værdistigninger. Om man gør det ene eller det andet skulle kun have praktisk betydning for konstateringen af tidspunkterne for værdistigningerne, men derimod ikke for deres samlede størrelse; ved progressiv beskatning har selvfølgelig forskydning i tidspunkterne en betydning for de beløb, der betales i skat, og hvis sum således ikke behøver at blive den samme, om man anvender den ene eller den anden af de to vurderingsmetoder.

Den definition, der er givet ved $Y_{(3)}$, er baseret på forudsætningen om, at det, man vil lægge vægten på, enten er de nominelle størrelser, eller at man har konstant eller omtrent konstant prisniveau, hvor i det lange løb stigninger og fald opvejer hinanden. Forsåvidt man har en sådan stabil prisudvikling, vil der nok vise sig værdistigninger i opgangsperioder, men de vil blive efterfulgt af værdifald i nedgangsperioder, og de to størrelser vil formentlig gennemsnitlig gå op imod hinanden. Lever man derimod i en periode med stadig stigende prisniveau — eller eventuelt med stadig faldende prisniveau — er det nærliggende at tage hensyn hertil, ved at man udelukkende lader indkomsterne omfatte de variationer, der skyldes andet end ændringerne i prisniveauet. Bag en sådan tilpasning til prisniveauet ligger den tanke, at det afgørende for beskatningen skulle være det beløb, en mand kunne forbruge i løbet af et år, uden at dette skulle ændre hans formue. Det må imidlertid være naturligt at gå ud fra, at der bag dette standpunkt ligger et ønske om, at denne ændring af formuen ikke skal være et spørgsmål om kroner og øre, men derimod et spørgsmål om muligheder for på opgørelsestidspunktet at erhverve forbrugsvarer for formuen.

Vil man således gå over til at anlægge en reel synsvinkel på dette spørgsmål, må ligningen $Y_{(3)}$ ændres enten til

$$Y_{(4)} = C + T + F_1 \frac{p_0}{p_1} - F_0$$

eller til

$$Y_{(5)} = C + T + F_1 - F_0 \frac{p_1}{p_0}$$

I de fleste tilfælde vil det ikke gøre stor forskel, om man anvender $Y_{(4)}$ eller $Y_{(5)}$. I det følgende regnes der med, at det er $Y_{(5)}$, der anvendes. Det er klart, at anvendelsen af denne fremgangsmåde rejser spørgsmålet om, efter hvilke pristal omregningen skal finde sted. Man må her give *Kaldor* ret i, at det bør ske efter et detailpristal, idet formålet må være, at den pågældendes evne til at forbruge er uforandret.

En sådan omregning af F til samme priseniveau rejser iøvrigt spørgsmålet, om ikke også C og eventuelt T burde omregnes tilsvarende. I tider med stærk inflation kunne man tænke sig, at man ville omregne de forskellige måneders forbrug til et samlet årsforbrug til faste priser. Normalt er inflationen tydeligvis ikke så stærk, at dette er noget problem, men skulle den blive det, kan man jo i alt fald tænke sig noget sådant gjort. I praksis ville det nok støde på meget store vanskeligheder.

Et spørgsmål er det imidlertid, om man er nået til vejs ende ved denne omregning af F . Fordelen ved at have en formue er jo først og fremmest, at den muliggør et fremtidigt forbrug. Der er imidlertid ikke altid samme forhold mellem det forventede fremtidige udbytte af formuen og selve formuens størrelse, således som den konstateres ved en statusopgørelse. Dette hænger sammen med, at hver gang renten ændres, ændres kapitalisationsfaktoren modsvarende. Man kunne tænke sig, at man tog hensyn dertil på følgende måde. I stedet for fra den nuværende formue, F_1 , at trække den faktiske formue for et år siden, F_0 , kunne man fratrække en beregnet størrelse, F_x , der viser, hvad den daværende formue ville have været værd, hvis renten dengang havde været den nutidige.

En formue, F , må være lig summen af en række forventede fremtidige indkomster, a_1, a_2, \dots, a_n , der neddiskonteres til nutiden ved hjælp af rentefoden, r . Man har da følgende definitioner af F_0 og F_1 , hvor fodmærkerne for alle symboler refererer til tidspunkterne:

$$F_0 = a_0 + \frac{a_1}{(1+r_0)} + \frac{a_2}{(1+r_0)^2} \dots \frac{a_n}{(1+r_0)^n}$$

$$F_1 = a_1 + \frac{a_2}{(1+r_1)} + \frac{a_3}{(1+r_1)^2} \dots \frac{a_n}{(1+r_1)^{n-1}}$$

Herefter defineres F_x således:

$$F_x = a_0 + \frac{a_1}{(1+r_1)} + \frac{a_2}{(1+r_1)^2} \cdots \frac{a_n}{(1+r_1)^n}$$

Vil man tage dette moment i betragtning, må man ændre $Y_{(5)}$ til

$$Y_{(6)} = C + T + F_1 - F_x \frac{P_1}{P_0}$$

Hvor rimelig denne metode end ser ud på papiret, vil den ikke kunne undgå at rejse en del problemer. Renten er nu engang ikke den samme for lange og korte placeringer: og der kan være store forskelle i disse rentesatsers variationer. Medens de fleste mennesker spreder deres forbrug over et meget stort antal varer, vil mange have deres formue samlet på forholdsvis få placeringsformer. Det er derfor ret sikkert, at man ved at korrigere ved hjælp af et pristal når et for de enkelte skatteydere nogenlunde rimeligt resultat, medens en korrektion for renteniveauets størrelse næsten sikkert fører til urimeligheder for de enkelte skatteydere. Ved beskatning er det nu engang skatteyderne en mager trøst, at man gennemsnitlig rammer det rigtige, hvis man i de enkelte tilfælde rammer væsentligt ved siden af.

Det behøver næppe at påvises, at man i praksis ikke er i stand til at lægge en sådan definition til grund for indkomstbeskatningen. Men, når dette er tilfældet, må man vel også overveje rimeligheden af at lægge »det kontinentale indkomstbegreb« til grund for beskatningen i tider med stærkt varierende priser og rente. Thi tager man ikke hensyn hertil, får man ikke det beløb frem, der har stået til rådighed til forbrug uden angreb på formuen, når den sidste forstås som summen af det reale forbrug, den muliggør.

Kaldor rejser i nævnte bog også spørgsmålet om, hvorvidt to mennesker med samme samlede indkomst, men med forskellig formue, også har samme skatteevne. Man kan f. eks. tænke sig to mennesker, der begge har en samlet indkomst på 25.000 kr., men hvoraf den ene har en formue på 100.000 kr. og den anden ingen formue. Den første har da en større frihed til at disponere i sit forbrug end den sidste. Han kan uden videre vælge at bo i eget hus, købe en bil eller foretage en rejse, der måske sluger et helt års indkomst, medens den sidste i sådanne tilfælde må låne sig frem, hvilket bliver dyrere og ofte i praksis ikke er muligt. Man kan ikke se bort fra, at man politisk kan komme til resultatet, at den formueejende har en større evne til at forbruge end den anden. Udfra et evneprincip, hvad man så end nærmere vil forstå herved, kunne man således komme til f. eks.

$$Y_{(7)} = C + T + F_1 + F_x \frac{P_1}{P_0} + \alpha F_1$$

hvor α ligger et sted noget over nul. I praksis kan man vel vanskeligt tænke sig α overskride den almindelige rentefod, altså f. eks. 0,05. I de fleste tilfælde vil man vel kvie sig meget stærkt ved at lade den overstige f. eks. 0,02.

Denne tankegang kan måske siges at ligge bag den formuebeskatning, der findes i Tyskland og i de nordiske lande. I Sverige har man i en periode ligefrem anvendt den metode at lade indkomsten tillægge 1 % af formuen; man har altså i sin beskatning haft en bestemmelse om, at α skulle være lig 0,01.

En konsekvens af hvad her er kaldt »den kontinentale metode« er det, at gaver, lotterigevinster o. l. indkomster ligesom enhver form for værdistigninger er indkomstskattepligtige. Det spørgsmål kan rejses, om det ikke følger af metoden at skatter bør fradrages, idet det beløb, der skal betales i skat netop ikke står til rådighed for forbrugeren til (andet) forbrug. Spørgsmålets besvarelse må i sidste instans hænge sammen med, om man finder, at skatterne er betalingen for et forbrug¹.

6. Man kan imidlertid i stedet for at tage standpunktet, at det er evnen til at forbruge, der skal danne baggrund for beskatningen, gå over til at betragte det rent faktiske forbrug. I så fald nærmer man sig til en definition som følgende:

$$Y_{(8)} = C + T$$

eller eventuelt

$$Y_{(9)} = C.$$

Irving Fisher står vel stadig som den mest kendte repræsentant for den opfattelse, at indkomstskatten alene skal ramme, hvad der forbruges. Tanken har imidlertid i nyere tid fundet mange fortalere, således er i England *Kaldor* og i Danmark *Thorkil Kristensen* gået stærkt ind for tanken om en sådan skat, der vel normalt her i landet går under betegnelsen direkte forbrugsskat. Det forekommer mig, at $Y_{(9)}$ i og for sig i dette tilfælde er rimeligere end $Y_{(8)}$.

Med god grund kan man imod denne opfattelse af, hvad det er, der bør danne basis for beskatning, anføre, at det, der her kaldes »skattepligtig indkomst«, ligger så langt fra, hvad der i daglig tale kaldes »indkomst« og så nær dagligdagens »forbrug«, at betegnelser som »direkte forbrugsskat« eller *Kaldors* »expenditure tax« er rimeligere betegnelser for skatten og »skattepligtigt forbrug« for skattegrundlaget. Der er dog en linie fra den engelske og den kontinentale gruppe definitioner til denne, som gør det berettiget her at nævne den. Irving Fisher tog i sin tid ikke konsekvensen

1. Der er formentlig ingen grund til her at gøre opmærksom på, at der er andre og vægtige hensyn, der taler imod en fradragsregel.

at kalde skatter af denne art for forbrugsskatter, men ville partout definere det, andre kaldte forbrug, som indkomst, en fremgangsmåde, der er ligeså tilladelig som upraktisk.

Når interessen i nyere tid har rettet sig så stærkt imod denne form for beskatning, hænger det formentlig først og fremmest sammen med, at man på denne måde fritager opsparingen for beskatningen og dermed giver et bidrag til at fremme denne. *Kaldor* fremhæver endvidere, at en borgers og hans medborgeres interesser falder sammen, så længe borgeren tjener penge. Det er først, når han begynder at forbruge af det indtjente, at der bliver en uoverensstemmelse mellem den enkelte borgers og hans medborgeres interesser. Det er i hele det privatkapitalistiske samfunds interesse, at folk sparer og investerer, medens det derimod er imod dette samfunds interesse, at de forbruger. Følgelig kan der være rimelighed i, at beskatningen griber ind i de tilfælde, hvor en mand forbruger, men ikke overfor, at han tjener. Resultatet af denne tankegang må nødvendigvis blive en beskatning af den type, der er vist enten ved $Y_{(8)}$ eller ved $Y_{(9)}$. Det er klart, at hvor rigtig denne præmis måske end virker umiddelbart, må den uddybes meget væsentligt, hvilket det imidlertid ikke her er stedet at gøre.

7. Af Statsskattelovens § 4 at dømme synes rigsdagen at have haft til hensigt at lægge det kontinentale indkomstbegreb til grund for vor beskatning; men allerede i § 5 gives der så mange undtagelser, at man næsten havner i det »engelske« system.

B O G A N M E L D E L S E R

La Programmazione Lineare nell' Industria. Scritti presentati dal professor *Arrigo Bordin* dell' Università di Torino con una introduzione di *Augusti Bargoni* e curati da *Basilio Giardina*, *Antonio Longo* e *Sergio Ricossa*. Edizioni della Unione Industriale di Torino. Torino 1954. Pris: L. 5000.

Den analyseteknik, der går under navnet *linear programming*, er som bekendt af amerikansk oprindelse, med Dantzig og Koopmans som de mest fremtrædende ophavsmænd. Men der arbejdes også med disse metoder i forskellige europæiske lande: England, Norge — og nu også Italien, hvad der for så vidt er meget naturligt, som de lineære modeller har rødder tilbage til Lausanne-skolen og dermed bl. a. til Pareto. Her foreligger nu en brilliant fremstilling af de lineære programmeringsmetoder og deres anvendelse på industrielle produktionstilpasningsproblemer, udarbejdet af et hold økonomer og matematikere på initiativ af en industriorganisation i Torino.

Det er vistnok en udbredt opfattelse, at *linear programming* er et vanskeligt tilgængeligt område for den uindviiede — og med nogen ret, al den stund den centrale litteratur om emnet er skrevet av og for matematiske highbrows. Men i virkeligheden lader det sig gøre at popularisere (i god forstand) dette stof ned til et langt mindre avskrækkende niveau og fremstille det med ganske simple hjælpemidler; der er blot næsten ingen, der har gjort det. (Robert Dorfman har skrevet en storartet populær artikel — jfr. *Am. Ec. Rev.* 1953 — hvori matematikken er helt droppet bortset fra grafiske illustrationer; på den måde kan man opnå at anskueliggøre stoffet, men længere end det

kommer man til gengæld ikke). Her er det, at bøger som den foreliggende avhjelper et savn — hvis man ellers kan læse italiensk. Heldigvis er italiensk, som enhver turist vil vide, ikke noget vanskeligt sprog at gå til. Ordforrådet får man omtrent forærende gennem engelsk og fransk, og lidt elementær grammatik vil sætte de fleste i stand til nogenlunde at stave sig igennem en italiensk tekst; det vil nok falde mange lettere end at læse de mere fremskredne matematiske fremstillinger på engelsk!

Bogen består af 4 kapitler — de tre af dem meget lange — med hver sin forfatter. (Derav de lovlig mange gentagelser). Kap. I, av *S. Ricossa*, gir en lysende klar introduktion til den matematiske problemstilling og til simplex-metoden, den mest anvendte metode til numerisk løsning av programmeringsproblemer. Man får en detaljeret gennemgang av, hvordan problemet stilles op og løses i de dertil indrettede regneskemaer (simplex-tavler), illustreret ved taleksempler. Et appendix gør rede for beregninger med hulkort- og elektronregnemaskiner. Hvad man savner i dette kapitel (og i bogen i det hele taget), er et egentligt, generelt bevis for de to centrale teoremer, det hele bygger på: (1) at den optimale løsning må søges blandt basisløsningerne, og (2) dualitetssætningen. Det er jo muligt at bevise dem begge med forholdsvis elementære hjælpemidler. Desuden ville det nok ha haft sin interesse at få påvist, at simplexmetoden i den form, hvori den her (som de fleste steder) er fremstillet, er identisk med den yderst letfattelige variant av metoden, der findes i Dorfman's bog fra 1951 (og i en artikel av Chipman i *Review of Economics and Statistics*, 1953 — den lettest tilgængelige fremstilling av metoden).

Kap. II, av *B. Giardina*, placerer linear programming i forhold til den traditionelle teori for den enkelte virksomheds produktion, som forfatteren er dybt fortrolig med. Fremstillingen er overmåde anskuelig, støttet som den er på todimensionale grafiske afbildninger; skønt gennemgående elementær, går den på adskillige punkter et stykke videre, og mere i detaljer, end Dorfman's sværere tilgængelige pionerarbejde fra 1951, der sine steder er nok så summarisk, hvad det rent økonomiske stof angår. Det er dog et spørgsmål, om ikke den matematiske udredning på enkelte punkter kunne ha været simplificeret endnu mere, uden tab av stringens, når forf. dog alligevel mest holder sig til det specielle tilfælde med kun 2 bibetingelser (2 faste faktorer). Men Giardina's fremstilling er som helhed en av de bedste og lettest tilgængelige, der findes. Den udarter aldrig til matematisk formalisme; tværtimod gøres der for hvert skridt omhyggeligt rede for, hvorledes fremgangsmåden og resultaterne skal tolkes økonomisk. Giardina's intuitive betragtninger herover, og hans grafiske illustration av simplex-metoden, hører til det allerbedste i bogen. — Der er en fejl i figuren p. 102: gennemsnitsomkostningskurven i en lineær programmeringsmodel er ikke, således som totalomkostningskurven, sammensat av rette linjestykker.

Kap. III, skrevet av *A. Bargoni* i samarbejde med de to andre forfattere, gir et fuldt gennemregnet, overmåde instruktivt eksempel på metodens anvendelse til løsning av konkrete produktionstilpasningsproblemer i den kemiske industri. Ikke mindst interessant er avsnittet om alternative løsninger ved alternative priskombinationer (pp. 178 ff.).

Endelig skriver matematikeren *A. Longo* i et avsluttende kapitel om de rent matematiske problemer ved lineær programmering og deres geometriske betydning. Dette avsnit er nok bogen vanskeligste.

Bogen avsluttes med en særdeles udførlig bibliografi og et index.

Den, der arbejder med eller blot interesserer sig for lineær programmering, kommer ikke uden om denne storartede bog, som bekræfter ens vage forhåndsindtryk av, at italiensk økonomisk forskning er endog særdeles godt med. Det er synd, at sprogvanskeligheder hindrer

en kontakt, der sikkert kunne virke befrugtende. *Sven Dano*¹

1. Cand. polit., universitetsadjunkt ved Københavns Universitet.

Ronald L. Meek: Studies in the Labour Theory of Value. Lawrence & Wishart, London 1956. 310 s. Pris 30 s.

Meek, der er lektor i økonomi ved Glasgow universitet, har sat sig som mål at overbevise »oprigtige, men skeptiske« ikke-marxistiske økonomer om arbejdsværditeoriens intellektuelle kvalitet ved at vise, at den var god videnskab ikke alene på Marx' tid, men også i dag.

Herved vil han bidrage til at fremkalde en sameksistens mellem de to grupper af økonomer, hvor gensidige anklager erstattes med ægte forsøg på at forstå hinandens synspunkter. Altså et ganske prisværdigt formål.

Hans »Studies«, der ganske karakteristisk er vokset ud af en lang korrespondance med Joan Robinson, udmærker sig ved sin saglighed ikke alene i referatet af egne, men også af »modstandernes« synspunkter. Samtidig er den præget af den større indflydelse, marxistisk tankegang har i den engelske verden, idet den tydeligvis forudsætter en række problemstillinger og faktiske oplysninger om Marx' økonomi bekendt hos læseren. Hvorvidt det er berettiget overfor et engelsk publikum, er det svært at dømme om, men en dansk økonom vil nok finde et og andet, der er svært tilgængeligt.

Kapitlerne om værditeoriens udvikling frem til og med Smith og Ricardo bringer mange interessante synspunkter, såvel specielt for den pågældende periode i de økonomiske teoriers udvikling, som generelt for den marxistiske metode anvendt på teoriernes udvikling. Herefter udvikler den økonomiske teori sig dels »internt«, dels påvirket af udviklingen i de økonomiske omgivelser. Det er lykkedes Meek på en overbevisende måde at vise, hvorledes produktionsformens udvikling i tiden op til de klassiske økonomer giver forklaringen på,

at man gik bort fra at betragte varernes bytteværdi som lig den medgæede arbejds-mængde og over til at indbefatte *profit* i bytteværdien.

Den samme ændring kan findes hos Adam Smith. I hans Glasgow Lectures fra 1760'erne findes en værditeori uden nogen teori om en »naturlig« profitrate — kapital-profit er endnu ikke opstået som en almindelig kategori. Smith opererede her med en økonomisk model, hvor produktionen sker ved mere eller mindre uafhængige arbejdere, der stræber efter at maximere deres arbejdsresultat. I »Wealth of Nations« derimod kommer de kræfter, der skaber ligevægt mellem udbud og efterspørgsel, fra kapitalejere, der ønsker at maksimere deres profit.

Og Meek påviser, hvorledes denne ændring i Smiths opfattelse ikke kommer så at sige ubevidst, men hvorledes der på denne tid eksisterede en skotsk historisk skole, som Smith tilhørte, og hvis hovedsynspunkt var, at man netop i sine analyser af virkeligheden, også den økonomiske, bør gå ud fra den tilgrundliggende »mode of subsistence«.

I en pædagogisk god gennemgang af Smiths og Ricardos værditeorier, forklarer Meek endvidere forskellen mellem de to klassiske økonomer i denne og andre henseender ud fra deres forskellige holdning til kapitalakkumulationen, som hos begge indtager en hovedrolle. For Smith var hovedsagen at angribe de sociale institutioner, der hænmede akkumulationen; for Ricardo blev fordelingen på profit og jordrente afgørende ud fra det syn, at profitten er langt den vigtigste kilde til kapitalakkumulation. Måske ikke nye synspunkter, men hos Meek anvendes de til en forklaring af en række andre forskelle hos de to klassikere.

Herefter når Meek frem til to kapitler om Marx' værditeori. Det er desværre den svageste del af bogen. Som mange andre marxister lægger Meek alt for stor vægt på den filosofiske side af sagen, Marx' forhold til Hegels dialektik o. s. v. Det skulle være muligt uden en så fyldig gennemgang af Marx' filosofiske ungdoms-

brydninger at påvise hovedsynspunktet i hans betragtningssmåde: at varernes bytteværdi, som en række andre økonomiske kategorier, ikke kan betragtes uden i tilknytning til produktionsformen, — at Marx' værditeori først og fremmest går ud på at forklare, hvorledes prisdannelsen er afhængig af de eksisterende økonomisk-institutionelle forhold. Og i tilknytning hertil burde Meek have beskrevet Marx' økonomiske model, for at enhver kunne bedømme hans værditeori ud fra de forudsætninger, han bygger på.

Hovedsynspunktet deles af mange ikke-marxistiske økonomer (dog langt fra alle), og det burde derfor have været nærliggende for Meek at gå videre og ridse op, hvordan den marxiske værditeori kun er en enkelt del af en omfattende økonomisk systematisk fremstilling. I stedet for er der fare for, at hans »Studies« kan bidrage til den skæve opfattelse, at »alt hos Marx drejer sig om arbejdsværdi«.

I en udmærket gennemgang af forskellige kritikere af Marx nævner Meek Joan Robinson, hvis hovedsynspunkt er, at Marx' bidrag til den økonomiske videnskab ikke står og falder med hans værditeori, men at der, som hun selv flere gange har givet eksempel på, er meget stof at hente i Marx' problemstillinger. Det må siges, at det ikke rigtig lykkes Meek at modgå denne opfattelse, netop fordi han betragter værditeorien isoleret, bortset fra hvor han ser den i dens filosofiske aspekt. Og så er de fleste økonomer jo ikke med mere.

Meeks sidste kapitel om »reapplication« af værditeorien ridser mange interessante og uløste problemer op, bl. a. hvad angår værdidannelsen under socialistiske forhold. Efter de seneste økonomiske diskussioner i USSR, som Meek refererer fyldigt, hælder man derovre nærmest til den anskuelse, at værdilovens fortsatte eksistens, dvs. at en vares produktionsomkostninger påvirker dens pris, bygger på den særlige socialistiske model i Sovjetunionen, idet der ved siden af den statslige sektor findes en stor sektor (kollektivbrugene) med gruppeejendom. Den allerseneste diskussion i Polen,

bl. a. baseret på Oskar Lange's bog fra 30'erne »On the Economic Theory of Socialism«, kunne imidlertid tyde på, at problemet langt fra er afklaret hermed.

Endelig bringer Meek mange bidrag til den evige metodologiske diskussion inden for økonomien, idet han fremsætter mange kritiske betragtninger over den almindelige ligevægtsteori. De skal ikke gengives

her, langt mindre modgås, men repræsentanter for denne skole herhjemme kan — i denne som i andre henseender — have megen glæde af et nærmere bekendtskab med Ronald L. Meek.

Knud Erik Svendsen¹.

1. Cand. polit., bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek.

BOGANMELDELSER I DETTE HEFTE

Side

La Programmazione lineare nell' Industria (Sven Danø)	217
Ronald L. Meek: Studies in the Labour Theory of Value (Knud Erik Svendsen)	218

MODTAGEN LITTERATUR

BLODGETT, RALPH H. and KEMMERER, DONALD L.: Comparative Economic Development. Mc. Graw-Hill. London 1956. 557 s. + VII. Sh. 45/-. — BOCK, KENNETH E.: The Acceptance of Histories. Toward a Perspective for Social Science. University of California Press. Berkeley and Los Angeles 1956. 132 s., \$ 1,75. — BREHMER, EKHARD: Struktur und Funktionsweise des Geldmarktes der Deutschen Bundesrepublik seit 1948. (I serien: Beiträge zur reinen und angewandten Wirtschaftstheorie aus dem wirtschaftswissenschaftlichen Seminar der Universität Kiel). 1956, 124 s., D.M. 6,25. — CLARK, BURTON R.: Adult Education in Transition. A Study of Institutional Insecurity. University of California Press. Berkeley and Los Angeles 1956. 159 s., \$ 3,00. — DICKSON, HARALD: Ekonomiska principer bakom svensk skogsvårdsförening. Svenska Skogsvårdsföreningen, Stockholm 1956. 189 s., sv. kr. 25,00. — GAD, HOLGER: Befolknings- og arbejdskraftsproblemer i dansk landbrug. I. Akademisk Boghandel, Aarhus 1956. 119 s. — GASSLANDER, OLLE: Bank och industriellt genombrott. Stockholms Enskilda Bank kring Sekelskiftet 1900. I. Stockholm 1956. 314 s., sv. kr. 15,00. — GRANT, EUGENE L.: Basis Accounting and Cost Accounting. Mc. Graw-Hill. London 1956. 377 s. + V., sh 45/-. — KURIHARA, KENNETH K.: Introduction to Keynesian Dynamics. George Allen and Unwin Ltd. London 1956. 222 s., sh 21. — NABSETH, LARS: En arbejdstidsforkortning - verkninger i olika industriföretag. Industriens utredningsinstitut. Stockholm 1956. — RASMUSSEN, P. NØRREGAARD: Danmarks Erhverv. Einar Hærck, København 1956. 100 s., kr. 12,00. — STIGLER, GEORGE J.: Trends in Employment in the Service Industries. Princeton University Press. 1956. 167 s., \$ 3,75. — Avskrivning og Skatlegging. Statistisk Sentralbyrå. Oslo 1956. 85 s. — United Nations: Economic Developments in Africa 1954—55. New York 1956. 100 s. \$ 1,50. — United Nations: Economic Developments in the Middle East. 1954—55. New York 1956. 151 s. \$ 1,50. — Kontorautomation. A/S Dansk Formulartryk. København 1956. 103 s. — S.O.U. 1956 : 24. Statliga Företagsformer II. Statsägda Företag i Utlandet. En översikt. Stockholm 1956, 351 s. — S.O.U. 1956 : 23. Vissa Ändringar i Nöjesbeskattningen m.m. — Förslag avgivet av 1954 års nöjesskatteutredning. Stockholm 1956. 239 s. — United Nations: World Economic Survey 1955. New York 1956. 201 s. \$ 2,-.

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redaktionen.

KØBENHAVNS KREDITFORENING

GAMMELTORV 4 . C. 7236

Redaktion og annonceekspedition: Frederiksholms Kanal 27, opg. F., København K., tlf. c. 1675.

Tidsskriftets bogladepris: 15 kr. pr. årgang, enkeltalg 4 kr. pr. nr., 8 kr. pr. dobbelt nr.

